

Elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama

Sikora, Vanesa

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:729416>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-14**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

Diplomski dvopredmetni sveučilišni studiji Geografije: smjer nastavnički (dvopredmetni)

Vanesa Sikora

**Elementi religijskog identiteta u udžbenicima
geografije u osnovnim školama**

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

Diplomski dvopredmetni sveučilišni studiji Geografije: smjer nastavnički (dvopredmetni)

Elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama

Diplomski rad

Student/ica:

Vanesa Sikora

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Ana Pejdo

Komentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Vanesa Sikora**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2023.

ELEMENTI RELIGIJSKOG IDENTITETA U UDŽBENICIMA GEOGRAFIJE U
OSNOVNIM ŠKOLAMA

VANESA SIKORA

Udžbenik je tekstualno nastavno sredstvo koje se koristi na nastavi Geografije. Sadrži strukturirane podatke potrebne za razumijevanje geografskih sadržaja propisanih kurikulumom Geografije. Sadržaj udžbenika popraćen je slikovnim prikazima i tekstem primjerenim dobi učenika. Cilj rada je identificiranje elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije za osnovne škole u Republici Hrvatskoj te analiza sadržaja udžbenika koji se odnosi na religijsku tematiku. Metodom kvantitativne i kvalitativne analize utvrđene su i kontekstualizirane religijske reference unutar udžbenika geografije za osnovne škole. Dobivenim rezultatima utvrđeno je kako je najveći broj elemenata religijskog identiteta zastupljen kroz slikovne prikaze i/ili tekstualna objašnjena. Također je utvrđeno kako se religijske reference ne pojavljuju isključivo unutar nastavnih jedinica o strukturama stanovništva ili pak isključivo unutar diskursa religije.

Ključne riječi: udžbenici geografije, religijski identitet, nacionalni identitet

Rad sadrži: 49 stranica, 24 grafičkih priloga, 49 bibliografske reference; izvornik na hrvatskome jeziku

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ana Pejdo

Komentorica: izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Jadranka Brkić-Vejmelka

dr. sc. Željka Šiljković, red. prof.

izv. prof. dr. sc. Ana Pejdo

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zadar

Graduate thesis

Department of geography

ELEMENTS OF RELIGIOUS IDENTITY IN GEOGRAPHY TEXTBOOKS IN PRIMARY
SCHOOLS

VANESA SIKORA

The textbook is a textual teaching tool used in Geography classes. It contains structured data necessary for understanding the geographical content prescribed by the Geography curriculum. The content of the textbook is accompanied by pictures and text suitable for the age of the students. The aim of the paper is to identify elements of religious identity in geography textbooks for primary schools in the Republic of Croatia and to analyze the content of textbooks related to religious topics. Religious references in geography textbooks for primary schools were determined using the methods of quantitative and qualitative analysis and contextualization. The obtained results have shown that the largest number of elements of religious identity are represented through visual materials and textual explanations. It was also determined that religious references do not appear exclusively within teaching units on population structures or exclusively within the discourse of religion.

Keywords: geography textbooks, religious identity, national identity

Thesis includes: 49 pages, 24 figures, 49 references; original in Croatian

Supervisor: Ana Pejdo, PhD Assistant Professor

Co-supervisor: Lena Mirošević, PhD Assistant Professor

Reviewers: Jadranka Brkić-Vejmelka PhD Assistant Professor

Željka Šiljković PhD (Full) Professor

Ana Pejdo, PhD Assistant Professor

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Objekt, cilj i metodologija istraživanja	2
2.1. <i>Objekt, cilj i svrha istraživanja</i>	2
2.2. <i>Metodologija istraživanja i problemi</i>	3
3. Prethodna istraživanja	4
4. Definiranje i obilježja koncepta identiteta	6
4.1. <i>Pitanje religije</i>	8
4.2. <i>Odrednice religije u Republici Hrvatskoj</i>	11
5. Zakonski okvir odgojno-obrazovnog sustava Republike Hrvatske	13
5.2. <i>Udžbenik kao nastavno sredstvo</i>	17
6. Definiranje elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije za osnovne škole u Republici Hrvatskoj.....	18
6.1. <i>Reprezentacija religije i religijskih elemenata u udžbenicima geografije za osnovne škole u Republici Hrvatskoj</i>	19
6.1.1. <i>Slikovni prikazi</i>	20
6.1.2. <i>Tekstualni prikazi</i>	28
7. Uloga nastavnog predmeta geografije i religijskih sadržaja u konstrukciji nacionalnih identiteta i identitet kao razlikovna kategorija	32
8. Zaključak.....	35
9. Literatura i izvori	37
11. Sažetak	42
12. Summary	43

1. Uvod

Prilikom opisa planeta Zemlje u 21. st. u znanstvenim i javnim diskursima najčešće susrećemo pojam *globalno*. Uzrok tome najvećim dijelom je tehnološki razvitak koji je uvjetovao razmjenu informacija, znanja i dobara što je posljedično uzrokovalo konvergenciju prostora i kompresiju vremena. Međutim, proces globalizacije ne uvjetuje samo razmjenu informacija, znanja i dobara već i umreženost cijeloga svijeta pri čemu diferencijacija svijeta na višestruke komponente postaje sve izraženija. Najočitiiji primjer su razlike u stupnju gospodarskog razvoja među kontinentima, regijama i državama. Obilježja procesa globalizacije reflektiraju se i na nižu razinu, razinu pojedinog kontinenta¹, a potom i na razinu pojedinih država/nacija pri čemu se ističe pitanje identiteta kao jedne od razlikovnih kategorija među državama/nacijama, a koja se svodi na odnos *mi/oni*.

Koncept identiteta koji nije čvrsta, unaprijed određena kategorija već proces koji je podložan različitim utjecajima iz života pojedinca i/ili država/nacija odnosno njihovim međuodnosima može se razložiti na manje cjeline koje oko sebe okupljaju određena obilježja. Shodno tome, može se govoriti i o različitim dimenzijama identiteta poput primjerice etničkog, lokalnog, gradskog, religijskog i drugih čija ukupnost čini identitet pojedinca i/ili skupine. Identitet pojedinca i/ili skupine sagledava se kao skup njihovih osobina i interakcija s okolinom. Sama ideja pitanja identiteta postaje naglašenija pojavom prvih država/nacija tijekom 19. stoljeća zbog potrebe standardiziranja obilježja pripadnosti koja će tvoriti jasnu distinkciju pojedine države/nacije u odnosu na drugu (Cifrić i Nikodem, 2006). Time se ponovno može osvrnuti na višedimenzionalnost samog koncepta identiteta čija ga ukupnost tvori, a kao jednu od dimenzija može se izdvojiti pitanje religijskog identiteta s obzirom na to da je sama religija rašireni društveni fenomen čija je starost istovjetna pojavi prvih ljudi na Zemlji i samim time jedno od prvih obilježja koje ukazuje na različitost pojedinaca i/ili skupina.

¹ Kada se govori o stvaranju kolektivnog identiteta na razini pojedinog kontinenta, takav pogled odnosi se ponajprije na Europu i doba Velikih geografskih otkrića (15. stoljeće), a potom i na doba 16. stoljeća i predstojeće razdoblje kolonijalizma. U tom periodu, a u odnosu na eurocentrični pogled na svijet Europljani postaju svjesni kako nisu jedini narodi i uz sveprisutno širenje europskog načina i stila života odnosno kulture na druge kontinente istovremeno im se javlja zanimanje za vlastitu kulturu, zajedničku kulturu. U narednim razdobljima dolazi do značajnih promjena unutar kulturno-političke slike Europe, a tendencija ka stvaranju europske kulture ponovno dolazi do izražaja osnivanjem Europske unije kao organizacije koja bi među ostalim bila i predstavnicom zajedničke europske kulture dostupne Drugome

2. Objekt, cilj i metodologija istraživanja

2.1. Objekt, cilj i svrha istraživanja

Unutar ovoga rada, objekt istraživanja su elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije koji se koriste u osnovnim školama, a izrađeni su nakon donošenja novog kurikulumu za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj 2019. godine. Za potrebe pisanja diplomskog rada analizirano je osam udžbenika za nastavni predmet geografije za osnovne škole nastalih prema novom kurikulumu nastavnog predmeta geografije. Obzirom da je tema rada analiza i kontekstualizacija elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama, glavni cilj ovoga rada je prije svega utvrditi te potom kvantitativno i kvalitativno analizirati elemente religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama. Drugi cilj rada je napraviti kategorizaciju elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama. Sama kategorizacija bit će organizirana u dvije kategorije, slikovni prikazi i tekstualni dio. Naposljetku, treći cilj rada je dobivene rezultate prikazati u kontekstu utjecaja nastavnog predmeta geografije, a posredno samim time i odgojno-obrazovnog sustava na kreiranje koncepta identiteta kao razlikovne kategorije.

Svrha istraživanja je analizirati zastupljenost elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama. Potom svrha je analizirati i kontekstualizirati važnost elemenata religijskog identiteta u podučavanju to jest nastavi geografije te posredno ulogu geografije, a samim time i ulogu odgojno-obrazovnog sustava u procesu nastanka i prenošenja identiteta kao koncepta iskazivanja pripadnosti te identiteta kao razlikovne kategorije. U skladu s temom te objektom i ciljevima istraživanja, formulirane su hipoteze.

(H1): Najveći broj elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama prikazan je na tematskim kartama.

(H2): Elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama pojavljuju se samo unutar diskursa² religije.

(H3): Elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama u Republici Hrvatskoj usmjereni su na Republiku Hrvatsku i katolicizam.

² Diskurs predstavlja skup jezičnih obrazaca odnosno načina reprezentacije nekog aspekta života na temelju kojih se o njemu stvaraju značenja (URL 1)

2.2. Metodologija istraživanja i problemi

U sklopu analize elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije za osnovne škole za potrebe ovoga rada bit će korišteno nekoliko različitih metoda istraživanja. Metoda kompilacije bit će najzastupljenija u teorijskom uvodu u samu temu rada. Potom će biti korištena i metoda deskripcije koja će biti zastupljena u svim dijelovima rada, a tu je i metoda sinteze koja će poslužiti za krajnje oblikovanje i analizu prikupljenih podataka. Za potrebe pisanja diplomskog rada analizirana su dva paralelna udžbenika³ geografije za osnovnu školu u izdanju izdavačkih kuća Alfa i Školska knjiga (Tab. 1). Udžbenici Alfa i Školske knjige su odabrani jer su prvi koji su pripremljeni prema novom kurikulumu koji je na snagu stupio 2019. godine i jer su zbog toga najviše korišteni u osnovnim školama. Odabrani udžbenici su ujedno i primarni izvor podataka. Prikupljeni podatci podijeljeni su u dvije razlikovne kategorije.

Tab. 1 Popis analiziranih udžbenika nastavnog predmeta geografije za osnovne škole u Republici Hrvatskoj

	5. razred	6. razred	7. razred	8. razred
Školska knjiga	GEA 1, Orešić, D., Tišma, I., Vuk, R., Bujan, A. (2020)	GEA 2, Orešić, D., Tišma, I., Vuk, R., Bujan, A., Kralj, P. (2021)	GEA 3, Orešić, D., Tišma, I., Vuk, R., Bujan, A. (2021)	GEA 4, Orešić, D., Tišma, I., Vuk, R., Bujan, A. (2021)
Alfa	Moja Zemlja 1, Gambiroža, I., Jukić, J., Marin, D., Mesić, A. (2020)	Moja Zemlja 2, Gambiroža, I., Jukić, J., Marin, D., Mesić, A. (2020)	Moja Zemlja 3, Kožul, A., Krpes, S., Samardžić, K., Vukelić, M. (2021)	Moja Zemlja 4, Kožul, A., Krpes, S., Samardžić, K., Vukelić, M. (2021)

Izvor: izradila autorica, 2023

Proces prikupljanja podataka bio je otežan. Razlog tome je što ne postoji jedinstveni, definirani skup elemenata koji bi omogućio analizu elementa religijskog identiteta. Temeljem definiranih teorijskih okvira koji se odnose na sam pojam religije definirat će se značenje sintagme *religijski elementi* unutar samoga rada odnosno elementa koji u udžbenicima geografije iskazuju generalne ili specifične religijske ili ne religijske reference. Samo utvrđivanje i definiranje skupa religijskih elemenata izvršeno je temeljem teorijskih okvira te uzimajući u obzir podatke prikupljene u udžbenicima.

³ Paralelni udžbenici je naziv za više od jednog udžbenika kojima je odobreno korištenje u istom razredu (Pajtek, 2018).

3. Prethodna istraživanja

Analizom domaće i strane stručne i znanstvene literature utvrđeno je da postoji niz radova koji se bave tematikom značenja i definiranja koncepta religijskog identiteta i njegova značaja. Jedan od takvih radova je *Identitet i Religija*, autora I. Cvitkovića iz 2011. godine. Autor se prvo osvrće na odnos identiteta i države, a potom i na odnos identiteta i religije. Temu obrađuje kroz različite elemente koji imaju poveznicu s religijom i konfesionalnim opredjeljenjem, a manifestiraju se u svakodnevnom životu. Naglasak je stavljen na nadijevanje imena, korištenje odjeće propisane religijskim zakonima te se objašnjava uloga simbola u iskazivanju pripadnosti religijskog zajednici. Sve to, dovodi se u vezu s pitanjem jezika i migracijama stanovništva te u kolikoj mjeri ti procesi utječu na identitetska obilježja. Autor obrađuje i pitanje ateizma i njegove uloge u kontekstu religije, ali i postmodernističkog društva. Niz je istraživanja koja u fokusu interesa imaju promjenu *tradicijских* vrijednosti religijskog identiteta odnosno transformaciju samog značenja religije i njezinih utjecaja u postmodernom svijetu. Artić (2008) u radu *Transformacija tradicionalnih religijskih identiteta* nastoji ukazati na potrebu kompleksnijeg pristupa razumijevanju religije i religioznosti. Rad prezentira rezultate istraživanja o religioznosti u Hrvatskoj u usporedbi s europskim državama. Dobivene rezultate dovodi se u korelaciju sa sociološkim promišljanjima o pitanju religioznosti. Također bavi se i prikazom povijesnog razvoja religijskog identiteta i promjena koje je tijekom godina doživljavao u različitim društvenim i kulturnim trenucima. Pitanjem korištenja religije u kontekstu politike bavi se Cvitković (2019) u knjizi *Religija u raljama politike*. Autor se osvrće na implikacije koje proizlaze iz odnosa religijskih i političkih djelovanja i njihova međuodnosa.

Sve se veći naglasak po pitanju religijskog identiteta na prostoru Europe postavlja na očuvanje posebnosti religijskih identiteta Europske Unije. Posebna pozornost se posvećuje pitanju integracije nacija unutar Europske Unije i stvaranju *identiteta višeg reda* odnosno zajedničkog identiteta dok se istovremeno nastoji i potrebno je očuvati identitetske posebnosti. Karlić (2011) polazi od pitanja kako je došlo do stvaranja onoga što danas prepoznajemo kao europski identitet u kontekstu brojnih religija koje su u nekom trenutku povijesti postojale na prostoru današnje Europe. Osim na religijski kontekst europskog identiteta autor se osvrće i na opći socijalni identitet. Kroz pitanje religije s posebnim naglaskom na kršćanstvo autor polemizira koliko su i koliko još religijska opredjeljenja mogu pridonijeti izgradnji europske budućnosti u okvirima suživota i multikulturalnosti.

Nikodem (2004) u radu *Religijski identitet u Hrvatskoj. Dimenzije religijskog identiteta i socio-ekološke orijentacije* prezentira rezultate istraživanja o religijskim

vrijednostima u Republici Hrvatskoj. Bavi se i pitanjem odnosa religioznosti i socio-ekoloških orijentacija gdje želi ustvrditi radi li se u Hrvatskoj o tradicionalnom poimanju religijskih vrijednosti ili je došlo do promjena u suvremenom načinu života.

Osim nepostojanosti jedinstvenog, definiranog skupa religijskih elemenata primjenjivog na istraživanje poput analize na kojoj se ovaj rad temelji nameće se i kako je malo radova na temu zastupljenosti religijske tematike uopće unutar pojedinog nastavnog predmeta i njemu pripadajućih udžbenika. S druge strane postoji niz radova koji se bave metodikom poučavanja geografije općenito u osnovnim i srednjim školama. Spomenuta istraživanja bave se analizom promjena nastavnog plana i programa i kurikuluma Geografije te istraživanjima nastavnih metoda i nastavnih sredstava tijekom nastave geografije (Curić i dr., 2007.) dok su istraživanja udžbenika geografije u Republici Hrvatskoj usmjerena na analizu njihovih didaktičko-metodičkih odrednica.

Pajtak (2018) u diplomskom radu *Sadržaji religijske tematike u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima geografije i povijesti 1990-ih* obrađuje religijsku tematiku u udžbenicima povijesti i geografije. Nakon raspada SFRJ i proglašenja neovisnosti Republike Hrvatske mijenjaju se udžbenici geografije i povijesti za osnovnu i srednju školu. Analizom je utvrđeno da je više religijskih referenci u udžbenicima povijesti u odnosu na udžbenike geografije. Brojni su radovi koji analiziraju kurikulume Geografije. Primjerice Martins i Leite (2011) u radu *Nastavničke (re)interpretacije nacionalnog kurikuluma geografije za osnovnoškolsko obrazovanje u Portugalu* analiziraju novi nacionalni kurikulum za osnovne škole u Portugalu nakon deset godina provedbe. Bave se tematikom reorganizacije nastave, zahtjeva koji se stavljaju pred učenike i učitelje te brojnim drugim pitanjima koja utječu na nastavu Geografije. U radu *Sustainable Development in Geography Education for Middle School in China* Guo, F., Lane, J., Yushan, D., Stoltman J. P. polaze od činjenice kako geografija kao znanost istražuje međudjelovanje čovjeka i okoliša što smatraju ključnim elementom za razumijevanje održivog razvoja. Curić i dr. (2007) uspoređuju kurikulume nastavnog predmeta geografije u 11 europskih država⁴ čime se nastoji ukazati da se *"Status geografije kao nastavnog predmeta razlikuje u kurikulumima pojedinih država prema položaju u kurikulumu, organizaciji (samostalnosti/integriranosti), trajanju obrazovanja, satnici, dok su manje razlike u nazivu predmeta, obveznosti, ciljevima i sadržajima obrazovanja."* (Curić i dr., 2007: 2).

⁴ Norveška, Švedska, Finska, Engleska, Irska, Škotska, Austrija, Mađarska, Slovenija, Njemačka i Nizozemska (Curić i dr., 2007).

4. Definiranje i obilježja koncepta identiteta

Definicija identiteta nije uniformna i shodno tome postoji više međusobno različitih definicija. Razlog tome je što identitet nije jedinstvena, nepromjenjiva kategorija nego skupina značajki koje su promjenjive i koje se oblikuju pod različitim utjecajima. Jedna od definicija koncepta identiteta jest da je identitet *"Skup značajki koje određuju posebnost pojedinca ili skupine u smislu različitosti ili pak pripadnosti u odnosu na druge pojedince ili skupine"* (URL 2). Shodno tome, identitet je skup značajki koje služe međusobnom razlikovanju te ujedno stvaranju osjećaja pripadnosti nekoj zajednici⁵. Ovom, ali i drugim mogućim definicijama ističu se dva temeljna značenja samog koncepta identiteta: potpuna istovjetnost i razlikovanje (Cifrić i Nikodem, 2006). Obzirom na kompleksnost samog koncepta identiteta te uzimajući u obzir širok spektar dimenzija identiteta poput primjerice nacionalnog, etničkog, religijskog, lokalnog, gradskog, kulturnog i drugih, raniju definiciju moguće je primijeniti na svaku od navedenih vrsta identiteta dok se razlika među njima pronalazi u naglasku na glavnu os razlikovanja što znači da je razlika u dominantnom obilježju koje se u određenom kontekstu promatra i na taj način čini jedan dio ukupnog identiteta pojedinca i/ili zajednice.

Kako je već prethodno istaknuto, identitet se ne promatra kao čvrsta kategorija nego kao proces koji je podložan različitim utjecajima i mnogobrojnim čimbenicima kao što su primjerice, spol, dob, religija, uvjerenja, porijeklo i drugi koji pridonose oblikovanju identiteta pojedinca i/ili zajednice. Dakle identitet je proces u kojem dolazi do stalne konstrukcije i dekonstrukcije značenja u ovisnosti o društvenim odnosima i na njima stvaranim značenjima društvene realnosti. Identitet ovisi o složenim međuodnosima pojedinca i/ili skupine međusobno te s okolinom i prostorom jer je identitet individue u istoj mjeri društveni konstrukt i individualna tvorevina. Prema I. Cifriću (2004.) konstrukcija identiteta podrazumijeva određene relacije to jest odnose koji se svode na pet temeljnih; odnos prema sebi, prema drugima, potom odnos prema svijetu, prema prirodi i naposljetku prema Bogu iz kojih proizlaze daljnja značenja i dolazi do konstruiranja identiteta što je u skladu i sa sociološkom perspektivom kako se konstrukcija identiteta događa kroz procese socijalizacije i internalizacije to jest kroz interakciju s drugima i okolinom (Cifrić i Nikodem, 2006).

⁵ Važno je naglasiti da iako je koncept identiteta višedimenzionalan, sve njegove dimenzije međusobno su isprepletene i međusobno utječu na daljnju konstrukciju značenja.

Kada se govori o konceptu identiteta potrebno se osvrnuti i na njegov povijesni razvoj koji je obilježen razvojem svijesti o postojanosti identiteta čime sam koncept dobiva na značenju i postaje jedan od temeljnih fenomena modernog svijeta. Samo pitanje ideje identiteta javlja se tek pojavom država nacija i idejom suvereniteta koja nameće obvezu standardiziranja obilježja pripadnosti svim građanima na teritoriju pojedine države/nacije (Cifrić i Nikodem, 2006). Obzirom da je država/nacija imaginarni entitet koji okuplja svoje, međusobno teritorijalno udaljene građane čije međusobno poznanstvo nije nužno razvija se ideja zajedničkog identiteta kao regulacijskog aparata država/nacija u cilju postizanja jedinstva i osjećaja zajedništva (Cifrić i Nikodem, 2006). Takva obilježja država/nacija razlikuju se od tradicionalnih društvenih zajednica s malim brojem članova izražene bliskosti kao rezultata samog načina i uvjeta života.

Također, o pojavi i razvoju ideje identiteta govori i Stuart Hall koji ga dijeli i prikazuje kroz tri temeljne razvojne faze. Prema S. Hall-u, prva faza pojave i daljnjeg razvoja ideje identiteta započinje dolaskom moderne⁶ tijekom 19. stoljeća gdje, kako je već i prethodno istaknuto dolazi do promjene od tradicionalnih društvenih struktura s čvrstim religijskim uvjerenjem da je društveni položaj unaprijed određen i da se na taj način odražava Božja volja (Hall, 1992: 274). Tu prvu fazu, razvoja identiteta S. Hall naziva *prosvjetiteljski subjekt* i pojašnjava ga Descartesovom filozofijom *cogito ergo sum* (mislim dakle jesam) koja čovjeka određuje kao racionalno biće te ističe dva obilježja identiteta pojedinca; jedinstvenost i nedjeljivost. Nakon toga, prema S. Hallu slijedi druga faza, faza *sociološkog subjekta* koja započinje u 19. stoljeću kao rezultat novih društvenih promjena (Hall, 1992: 274). Tijekom 19. stoljeća, procesima industrijalizacije i urbanizacije dolazi do remećenja jedinstva ljudskog identiteta koji se tada počinje promatrati u odnosu prema Drugima i društvenim normama (Hall, 1992: 274). Posljednju, treću fazu razvoja ideje identiteta, S. Hall naziva fazom *postmodernog subjekta* koja se javlja početkom razdoblja postmoderne⁷ i obilježena je fragmentacijom identiteta gdje se sve veći naglasak stavlja na individualne identitete pojedinca te se fokus odmiče od ideje kolektivnog identiteta, nedjeljivosti i jedinstva (Hall, 1992: 274). Naposljetku, u takvoj kompleksnosti koncepta identiteta i njegovoj višedimenzionalnosti to jest *vrsti* individualnih identiteta, ističu se kao dimenzije oblik religija i konfesija, a odnose se ponovno i na individualni i na kolektivni identitet.

⁶ Moderna je naziv koji se koristi za označavanje razdoblja povijesti koje počinje potkraj 19. stoljeća i traje do završetka Drugog svjetskog rata, a tijekom kojeg je došlo do oblikovanja društvenih i gospodarskih struktura uključujući industrijalizaciju, sustav ekonomske klase i druge. (Sturken i Cartwright, 2017: 89)

⁷ Postmoderna je naziv koji se koristi za označavanje razdoblja povijesti nakon Drugog svjetskog rata, posebice nakon promjena nastalih 1968. godine (Sturken i Cartwright, 2017: 302)

4.1. Pitanje religije

Obzirom na raznolikost načina života ljudskih zajednica i različitih oblika religija koje su se među njima razvijale, ne postoji jedna jedinstvena definicija religije. Unatoč razlikama između pojedinih religija i njima pripadajućim zajednicama sve religije okupljaju neke zajedničke elemente, a oni se odnose na mit, obred i zakon koji se ističu kao "*bitni i temeljni elementi religije*" (Tomić, 1991: 133). Sam pojam religije dolazi od latinske riječi *religare* što znači povezivati te se time ukazuje na jedno od temeljnih obilježja religije odnosno njezinu funkciju stvaranja osjećaja povezanosti i jedinstva među pripadnicima iste (Duvel, 2017). Upravo K. Duvel smatra kako je definicija religije proizašla od prethodno navedene latinske riječi *religare* te tvrdi da ponovno povezivanje u kontekstu religije ukazuje da se radi "*o odnosu čovjeka prema Bogu, onostranosti, transcendentnom, božanskom*" (Duvel, 2017) odnosno da se radi o onome što nadilazi samog čovjeka odnosno o spajanju ovozemaljskog s nebeskim-transcendentnim (Duvel, 2017).

Religiju E. Durkheim definira kao "*jedinstveni sustav vjerovanja i običaja koji se odnose na svete stvari, to jest odvojena i zabranjena vjerovanja i običaje koji se ujedinjuju u jednu jedinstvenu moralnu zajednicu, zvanu crkva*" (URL 3). Kao takva, religija ima važnost i u kreiranju nacionalnog identiteta te etničkog, kolektivnog i drugih. Ljudi se dijele u različite religijske organizacije koje okupljaju zajedničke karakteristike, a koje ih međusobno odjeljuju od drugih. Kao prve religije navode se totemizam, animizam i naturizam. Razlikuju se politeističke i monoteističke religije. Politeizam označava vjerovanje u više Bogova dok se monoteizam odnosi na vjerovanje u jednog Boga. Kao glavne monoteističke religije danas se izdvajaju židovstvo, kršćanstvo i islam, a kao glavne politeističke hinduizam i budizam. Postoji i razlika između pojmova konfesionalnosti i religioznosti čija se značenja učestalo poistovjećuju. Pojam religioznosti označava odnos čovjeka prema Bogu i čovjekovo nastojanje sljedbe pravila određene religijske organizacije kojoj pripada dok pojam konfesionalnosti označava pripadanje nekoj, određenoj religijskoj organizaciji (Cvitković, 2011) i ono se najčešće stječe u krugu obitelji samim rođenjem. Konfesionalnost se vezuje i uz pitanje nacionalne pripadnosti gdje se religija postavlja kao jedan od elemenata ukupnog identiteta određene države/nacije. Obzirom na brojnost religijskih zajednica i razlike među njima ne može se govoriti o univerzalnim odrednicama religijskog identiteta jer on ovisi o samoj religijskoj zajednici i povijesno-kontekstualnom razvoju iste. Međutim, postoje indikatori pripadnosti koji, uz konfesionalnu samoidentifikaciju ukazuje na pripadnost određenoj religijskoj organizaciji.

Kada se govori o indikatorima pripadnosti, a u kontekstu ovoga rada tada se misli na utjecaj obitelji, praksu nadijevanja imena te tradicionalnu odjeću koja je propisana zakonima religijske organizacije. Kada se govori o utjecaju obitelji na pitanje religijskog identiteta tada se misli na prisvajanje vjerskih uvjerenja od roditelja i njihovo prakticiranje (Cvitković, 2011), koja vremenom pojedinac može i promijeniti. Dakle radi se o propisanim normama ponašanja koje proizlaze iz nauka pojedine religije, a koje njezinim pripadnicima služe kao moralni i etički kodeks (Šakaja, 2015) koji se implementira u rješavanje situacija svakodnevnog života i životnog ciklusa pojedinca i obitelji. Na taj način, osim utjecaja na norme mišljenja i ponašanja vjernika, religija utječe i na njihovo djelovanje u prostoru te oblikovanje prostora (Šakaja, 2015). Kroz sve te segmente može i dolazi do iskazivanja fragmenata religijskog, ali i ukupnog identiteta pojedinca i/ili zajednice.

Fragmenti religioznosti pa tako i religijskog identiteta manifestiraju se i u prostoru u različitim oblicima. Proučavanjem materijalnih učinaka religije koji su vidljivi u prostoru gdje se religija promatra kao čimbenik transformacije prostora bavi se geografija religije (Šakaja, 2015). Proučavanjem materijalnih učinaka religije u prostoru, geografija religije nastoji odgovoriti na pitanje kako oblici religije utječu na okoliš (Šakaja, 2015). Kroz takav pristup razmatra se povezanost religije s različitim segmentima društvenog života koji su direktno utjecali na oblikovanje prostora⁸. Istraživanjem utjecaje religije ujedno se istražuju i učinci kulture na prostor obzirom da se religija promatra kao dio sustava kulture. Dakle, pitanje religijskog identiteta nije moguće promatrati samo konfesionalnu samoidentifikaciju pojedinca i/ili skupine već je potrebno razmotriti i materijalne tragove religijskog utjecaja u prostoru jer *"prostorne manifestacije religijskih vjerovanja i obreda daju jedinstven identitet mnogim krajolicima"* (Šakaja, 2015: 216).

Odnos religije i prostora može se promatrati i u smjeru utjecaja prostora i značenja koja su mu pripisivana, a koja su rezultirala definiranjem tog istog prostora svetim. Dakle, prostor je zbog svojih karakteristika imao značajnu ulogu u konstrukciji religijskih vjerovanja (Jackowski, 2002). U tom kontekstu posebno se ističu dijelovi prostora koji kroz mitologizaciju događaja prerastaju u sveta mjesta koja imaju važnu ulogu u nauku pojedine religije.

⁸ U području geografije religije ističe se P. Deffontaines, francuski geograf koji je utjecaj religije na prostor iskazao kroz pet elemenata: boravište (religija utječe na izgled sakralnih građevina, groblja,..), stanovništvo (rituali, stvaranje svetih mjesta, utjecaj religije na stvaranje naselja,..), gospodarstvo (religijsko porijeklo određenih poljoprivrednih kultura, ciklusi žetve,..), cirkulacija (migracije koje su potaknute religijskim opredjeljenjem, hodočašća,...) te način života (prehrambene zabrane, radni ciklusi,..). Na taj način, Deffontaines je ukazao na mnoštvo različitih oblika fizičkih manifestacija koji ostaju u prostoru i zadržani su kao fragmenti religijskog identiteta i života stanovništva (Šakaja, 2015).

Za pitanje identiteta uopće pa tako i za pitanje religijskog identiteta potrebno je istaknuti i ulogu te važnost simbola. Simbolima se izražava pripadnost određenoj zajednici. U kontekstu religijskog identiteta to bi se odnosilo na vanjske i obredne forme religioznosti (Cvitković, 2011) koje pojedinca i/ili zajednice odjeljuju od vanjskog, sekularnog svijeta. Simboli u kontekstu religioznosti vanjske forme odnosili bi se ponajprije na simbole pripadnosti poput križića, polumjeseca, nošenja burki i sličnih (Poljak, 2011) dok se kategorija obrednih formi odnosi na pravila izvođenja religijskih obreda. Nadalje, simboli koji ukazuju na religijska pitanja i simboliku religije manifestiraju se i u prostoru⁹. Kroz pitanje simbola može se govoriti i o značenju religijskog identiteta u organizaciji državnih tvorevina i njihovim međuosobnim odnosima gdje se religijski identitet svrstava u kategoriju kulture te se promatra kao jedna od kulturoloških odrednica odnosno poistovjećuje se s odrednicama nacionalnog identiteta.

Pitanje povezanosti ukupnog identiteta pojedinca i/ili skupine i njegova religijska pripadnost kompleksni je sustav međuosobnosti. Povezanost ukupnog identiteta pojedinca i/ili skupine s religijskim određenjem istih, kao što je već ranije istaknuto počiva unutar sustava kulture, a na taj način onda dolazi i do pitanja povezanosti utjecaja religijske i etničke, pa i nacionalne pripadnosti (Kumpes, 1991). Potrebno je jasno istaknuti kako se ne može uopćeno i jednoznačno tumačiti povezanost religije i kulture već ono uvelike ovisi kako o povijesnim i političkim okolnostima te prostoru i drugome odnosno potrebno je voditi brigu o kontekstu zbivanja (Kumpes, 1991.). Velika je razlika i unutar različitih religija obzirom na njihove međusobne razlike u tumačenjima. Unatoč prethodno istaknutim problemima tumačenja, fragmentirano se može govoriti o samoidentifikaciji pojedinca i/ili skupine u odnosu na religiju, a u kontekstu ovoga rada naglasak će u predstojećem tekstu biti na odnosu nacionalnog identiteta i religijske pripadnosti. Nacionalni identitet uopćeno govoreći počiva na zajedničkim obilježjima pojedine nacije. Dakle, nacionalni identitet svoje temelje pronalazi u zajedničkoj, mitologiziranoj prošlosti i kulturi čijim djelom je i religija (Mach, 1997), a čiji tragovi ostaju zapisani u prostoru. Prolaskom vremena i promjenama koje ono donosi došlo je i do stanovitih promjena unutar tog odnosa no i dalje postoji pitanje samoidentifikacije pojedinca i/ili skupine kroz pitanje religijske pripadnosti kao jednog od glavnih obilježja pripadnosti određenoj naciji koje je kao takvo predmetom učestalih rasprava.

⁹ Sakralni objekti i objekti koji se referiraju na religiju u sebi često nose i određenu simboliku religije kojoj pripadaju. Primjer tome je orijentiranost kršćanske arhitekture prema istoku to jest Jeruzalemu ili pak oblik budističkih pagoda koji su građeni s nizom katova koji simboliziraju budistički nauk kretanja prema gore, u beskrajnost (Šakaja, 2015).

4.2. Odrednice religije u Republici Hrvatskoj

U kontekstu religije, u Republici Hrvatskoj, ustavom je zajamčena sloboda savjesti i vjeroispovijesti te slobodno i javno izjašnjavanje vjerske pripadnosti i uvjerenja (URL 4). Sve vjerske zajednice na području Republike Hrvatske, odvojene su od same države, ali su međusobno jednake pred zakonom i uživaju jednaka prava. Pitanje slobode savjesti i vjeroispovijesti regulirano je *Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica* gdje se vjerska zajednica definira kao "zajednica fizičkih osoba koje ostvaruju slobodu vjeroispovijedi jednakim javnim obavljanjem vjerskih obreda i drugim očitovanjima svoje vjere upisana u Evidenciju vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj." (URL 5). Na taj način, zakonski uređeno, svim stanovnicima Republike Hrvatske pruža se mogućnost očuvanja njihovih identitarnih obilježja u skladu s ljudskim pravima. U Republici Hrvatskoj (Tab. 2) većinski dio stanovništva izjašnjava se katoličkim vjernicima, što se posljedično postavlja i kao jedno od identitarnih obilježja *Hrvata* u kontekstu državnog/nacionalnog identiteta koji čini razlikovnu kategoriju u odnosu na Druge. Takvo stanje potvrđuje se i u prostoru. Na području Hrvatske prevladavaju katoličke sakralne građevine i lokacije koje se zbog svojih karakteristika smatraju svetima, a samim svojim prisustvom ukazuju na određena obilježja religijskog identiteta stanovništva. Na taj način se prostor odnosno krajolik postavlja u poziciju *teksta* to jest kulturnog konstrukta iz kojeg se iščitavaju i konstruiraju značenja (Bellentani, 2016).

Tab. 2 Religijski sastav stanovništva Republike Hrvatske u razdoblju 1991.-2021.

Republika Hrvatska	1991.	2001.	2011.	2021.
Katolici (rimo. i grko. katolici)¹⁰	3.678.787	3.903.551	3.697.143	3.057.735
Pravoslavci	532.141	195.969	190.143	128.395
Protestanti (evangelici)	3.469	11.824	14.653	9.956
Ostali kršćani¹¹	/	10.569	12.961	186.960
Muslimani	54.814	56.777	62.977	50.981
Židovi	633	495	536	573
Istočne religije	/	969	2.550	3.392
Ostale religije, pokreti i svjetonazori	/	524	2.555	37.066
Agnostici i skeptici	/	1.547	32.518	64.961
Nisu vjernici i ateisti	/	98.376	163.375	182.188
Ne izjašnjavaju se	/	130.985	93.018	66.581
Nepoznato (ostali i nepoznato)	514.421	28.574	12.460	83.045
Ukupno	4.784.265	4.437.460	4.284.889	3.871.833

Izvor: izradila autorica prema podacima DZS-a, 2023

¹⁰ Zbog različite metodologije popisa (Tab. 2) zgrade su poslužile za objašnjenja naziva kategorija koje su korištene za popisivanje religijske pripadnosti stanovništva prilikom popisa stanovništva 1991. godine.

¹¹ "U Ostale kršćane uključeno je 96,47% osoba koje su se na pitanje o vjeri izjasnile kao kršćani, od čega se na pitanje o vjerskoj zajednici 87,26% izjasnilo da pripada Katoličkoj crkvi, njih 0,84% izjasnilo se da pripada Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj, dok se za ostale vjerske zajednice pojedinačno izjasnilo manje od 0,50%." (URL 16)

Kao što je već ranije istaknuto većinski dio stanovništva Republike Hrvatske se prema podacima popisa stanovništva provedenih 1991., 2001., 2011. te 2021. godine izjašnjava pripadnicima kršćanstva, točnije (rimo)katolicima (Tab. 2). Iako, postoji razlika između deklariranih i praktičnih vjernika, ipak s obzirom na religijsku pripadnost, stanovnici Republike Hrvatske koji se izjašnjavaju pripadnicima katoličanstva direktno ili indirektno zadržavaju određena religijska odnosno vjerska obilježja. Bez zadiranja u razlike između deklariranih i praktičnih vjernika, obilježja pripadnika katoličanstva pa tako i većinskog dijela stanovništva Republike Hrvatske su pridržavanje i prakticiranje vjerskog nauka (rimo)katoličke Crkve što se odnosi na svetkovinu blagdana preko kojih ujedno dolazi i do prožimanja profanog i sekularnog, a gdje se posebno ističu Uskrs, Božić, Bogojavljanje te blagdan Svih Svetih.

Na području Republike Hrvatske *rimokatolička crkva* teritorijalno je organizirana u 15 (nad)biskupija koje pak čine tri metropolije¹² kojima se, zasebno pridodaje i zadarska (nad)biskupija izravno podređena Svetoj Stolici (URL 6). Osim teritorijalno-hijerarhijskog uređenja (rimo)katoličke crkve, na području Republike Hrvatske još se prema organizaciji i brojnosti može istaknuti organizacija *Srpske pravoslavne crkve* u pet eparhija¹³ koje su podređene jurisdikciji Srpske pravoslavne crkve na čelu s patrijarhom u Beogradu kojoj pripada srpska nacionalna manjina (URL 6). Međutim, osim srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj postoje i druge nacionalne manjine poput bugarske ili makedonske koje pak pripadaju svojim nacionalnim pravoslavnim crkvama. Stoga, primjerice u Republici Hrvatskoj djeluju i tri *Makedonske pravoslavne crkve* pod jurisdikcijom iste sa sjedištem u Skopju (URL 6). Vjersku autonomiju od 1990. godine u Republici Hrvatskoj posjeduje i *Islamska vjerska zajednica* (URL 6) koja, kao i ostale evidentirane vjerske zajednice slobodno prakticira vlastite vjerske obrede. U Republici Hrvatskoj djeluje i *Evangelistička vjerska zajednica* koja broji nešto više od 30 crkava (URL 6). Potom 1991. godine osnovan je *Savez baptističkih crkava* koji pak broji nešto više od 40 crkava na cijelom području Republike Hrvatske (URL 6), a aktivna je i *Kršćanska zajednica Jehovinih svjedoka u Hrvatskoj* te *Židovska vjerska zajednica* i druge, brojem pripadnika i vjerskih ustanova te sustavnom organizacijom manjeg obuhvata.

¹² Zagrebačku, Splitsku i Riječku metropoliju

¹³ Zagrebačka (Zagreb), Dalmatinska (Šibenik), Gornjokarlovačka (Karlovac), Osječkopoljska i Baranjska (Dalj) te Slavonska (Daruvar).

5. Zakonski okvir odgojno-obrazovnog sustava Republike Hrvatske

Sustav odgoja i obrazovanja Republike Hrvatske sastoji se od četiri razine. Prva razina, koja nije obvezna je razina *ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja* koje je namijenjeno djeci u dobi od šest mjeseci do dobi polaska u školu (URL 7). Nakon toga, slijedi druga razina, *osnovnoškolski odgoj i obrazovanje*, koja je obvezna i besplatna za svu djecu u dobi od šeste do petnaeste godine života (URL 7). Prema tome, razina osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj traje osam godina, a organizirana je u osam razreda i to kao razredna nastava¹⁴ od prvog do četvrtog razreda, a potom kao predmetna nastava¹⁵ od petog do osmog razreda osnovne škole (URL 8). Tijekom ove razine, učenici stječu znanja, vještine i sposobnosti za svoje daljnje obrazovanje.

Daljnje obrazovanje nastavlja se na trećoj razini, a to je razina *srednjoškolskog odgoja i obrazovanja* koja se izvodi u obliku četverogodišnjih ili trogodišnjih programa čijim pohađanjem učenici nadograđuju postojeća i stječu nova znanja, vještine i sposobnosti za daljnji samostalni život. Učenici koji, nakon završenog srednjoškolskog obrazovanja žele nastaviti svoje obrazovanje, tada polaganjem državne mature mogu upisati iduću razinu obrazovanja to jest razinu *visokoškolskog obrazovanja* (URL 8).

Nastavni predmet geografije počinje se izvoditi tijekom osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja. Od prvog do četvrtog razreda osnovne škole neki sadržaji koji su svojom tematikom geografski izvode se u sklopu predmeta *Priroda i društvo* koji objedinjuje elemente više različitih, kasnije zasebnih nastavnih predmeta. U petom razredu geografija je zasebni nastavni predmet s godišnjom satnicom od 52,5 sati, za razliku od šestog, sedmog i osmog razreda kada godišnja satnica iznosi 70 sati (URL 9). Tijekom srednjoškolskog odgoja i obrazovanja, geografija je i dalje zasebni nastavni predmet, ali postoje razlike u izvođenju nastave te godišnjem broju sati nastavnog predmeta što je pak u ovisnosti o odabranom srednjoškolskom programu. Obzirom da je objekt istraživanja ovoga rada analiza elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama potrebno je odrediti položaj te odrednice unutar nastavnog predmeta geografije u okviru osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja što je zakonski propisano *Odlukom o donošenju kurikuluma za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*, koji je na snagu stupio 22. siječnja 2019. godine.

¹⁴ Razredna nastava je oblik nastave u nižim razredima osnovne škole u kojima jedan učitelj izvodi većinu nastavnih sadržaja. (URL 10)

¹⁵ Predmetna nastava je organizirana po predmetima koji su sastavljeni prema obrazovnim područjima. (URL 10)

5.1. *Koncept prostornog identiteta u Kurikulumu nastavnog predmeta geografije u Republici Hrvatskoj*

Kurikulum za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj donosi opis i svrhu provođenja nastavnog predmeta geografije, potom obrađuje pitanje odgojno-obrazovnih ciljeva učenja i poučavanja geografije. Slijedi struktura samog kurikuluma geografije gdje je riječ o organizacijskim područjima predmetnog kurikuluma koja je organizirana unutar 4 koncepta. U kurikulumu su navedeni odgojno-obrazovni ishodi i sadržaji po razredima, prvo za osnovne škole, a potom za gimnazije. Opisan je odnos nastavnog predmeta geografije s drugim nastavnim predmetima i međupredmetnim temama te su navedene osnovne značajke procesa učenja i poučavanja geografije. Posljednji dio kurikuluma odnosi se na vrednovanje ostvarenosti odgojno-obrazovnih ishoda.

Kurikulum za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj strukturiran je prema konceptima. Četiri su temeljna koncepta, *Prostorni identitet*, *Prostorne organizacije i procesi*, potom *Održivost* te *Prostorni obuhvat* koji ima integrativni karakter.

Sl. 1 Koncepti u Geografiji

Izvor: Kurikulum za nastavni predmet Geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj,

2019

U skladu s navedenim konceptima organizirana je i nastava po razredima. Pitanje religije se unutar kurikuluma za nastavni predmet geografije izrijekom navodi četiri puta. Prvi spomen je u poglavlju koje se odnosi na strukturu kurikuluma nastavnog predmeta prilikom objašnjavanja temeljnih koncepata. Iduća dva spomena religije, "*Religiju poistovjećujemo s organiziranim sustavom vjerovanja, vjerovanje s osobnim činom prihvaćanja istina, a vjeroispovijest s razlikama u vršenju bogoslužja. U kršćanstvu (kršćanskoj religiji) razlikujemo sljedeće vjeroispovijesti: katoličanstvo, pravoslavlje i protestantizam.*" (URL 9) su u tablici s ishodima i sadržajima za postizanje ishoda nastavnog predmeta za šesti razred osnovne škole te u konačnici u tablici ishoda i sadržaja za postizanje ishoda za sedmi razred osnovne škole (Tab. 3). Pitanje religije se u tablici ishoda za sedmi razred osnovne škole navodi u kontekstu istraživanja posebnosti država članica Europske Unije gdje je ishod postavljan na način da učenici uz ostala obilježja, moraju istražiti i prezentirati društvena obilježja pojedine države. Na taj način se u direktnu vezu dovodi pitanje povezanosti religije i nacionalnog identiteta.

Tab. 3 Odgojno-obrazovni ishodi - pitanje religije

Razred	Ishod
6.	Objašnjava s pomoću dijagrama i tematskih karata jezičnu, vjersku, obrazovnu, gospodarsku, narodnosnu i biološku strukturu stanovništva na primjerima iz svijeta i Hrvatske.
6.	Razlikuje vjeroispovijesti u Hrvatskoj.
7.	Analizom odgovarajućih dijagrama obrazlaže strukture europskoga stanovništva.
7.	Opisuje s pomoću tematske karte etničku i vjersku heterogenost država - opisuje etničku i vjersku heterogenost regije s pomoću tematske karte i grafičkih priloga te navodi povijesne razloge heterogenosti - etnička i vjerska heterogenost država Jugoistočne Europe.

Izvor: Kurikulum za nastavni predmet Geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019

Osim u kurikulumu, religija je definirana i u udžbeniku za šesti razred osnovne škole u sklopu pojmovnika. U udžbeniku se religiju definira kao "*organizirani sustav vjerovanja*" (Gambiroža, 2020: 125). Razlog tome je što se vjerska struktura stanovništva prvi puta u udžbeniku geografije spominje u šestom razredu.

Pitanje identiteta, kako je već ranije istaknuto, sadržano je unutar jednog od četiri temeljna koncepta to jest u konceptu naziva *Prostorni identitet*. Prema *kurikulumu za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*, koncept *prostornog identiteta* definiran je kao:

"temeljni geografski koncept koji obuhvaća prostor kao okvir svih geografskih istraživanja, regiju kao područje koje karakteriziraju određena obilježja te mjesto kao dio prostora kojemu su ljudi svojim aktivnostima ugradili značenja. Prostorni identitet uključuje i stanovništvo i njegove strukture te kulturne fenomene i način života koji iz njega proizlaze te, u konačnici, nacionalni identitet i svijest o važnosti izrastanja u odgovornoga i savjesnoga građanina."

Prema tome, koncept prostornog identiteta polazi od cjelovitog razumijevanja prostora Zemljine površine, njezine podjele na manje prostorne cjeline sa specifičnim karakteristikama te interakcije prostora i stanovništva koje na njemu obitava i svojim ga djelovanjem definira. Takav oblik definicije koncepta prostornog identiteta u kurikulumu za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj jasno ukazuje kako je stanovništvo u stalnoj interakciji s prostorom kojem ugrađuje značenja. Ugrađivanje značenja u određeni prostor proizlazi iz intervencija u sam prostor koje se fizički manifestiraju i postaju njegovim sastavnim dijelom. To ukazuje na ulogu i važnost prostora u izgradnji zajednice (Kong, 2004). Unutar ranije predstavljene definicije prostornog identiteta sadržano je i pitanje važnosti identiteta uopće te važnost identiteta kao razlikovne kategorije, temeljne kategorije za stvaranje i upisivanje značenja prostoru i zajednicama koje ga nastanjuju te njihovu reprezentaciju kroz dominantni diskurs. Kurikulum naglašava kako se različite dimenzije identiteta međusobno prožimaju te uvjetuju uzajamnu konstrukciju značenja.

5.2. Udžbenik kao nastavno sredstvo

Udžbenik je *"temeljno nastavno sredstvo; knjiga namijenjena učenju i stjecanju znanja, pisana na osnovi nastavnoga plana i programa, u kojoj su znanstveni i stručni sadržaji didaktičko-metodički oblikovani."* (URL 11). Svaki udžbenik mora zadovoljiti niz određenih normi koje zajedno čine udžbenički standard. Prva norma koju udžbenici trebaju zadovoljiti je norma znanstvenosti što znači sadržaji u udžbeniku moraju biti znanstveno utemeljeni. Potom udžbenici moraju biti napisani u skladu s pedagoškim i psihološkim zahtjevima primjerenim dobi učenika kojima su namijenjeni. Idući su didaktičko-metodički zahtjevi koji se vežu uz predmetni kurikulum nakon čega slijede posljednja četiri zahtjeva koja udžbenici moraju zadovoljiti, a koja se odnose na etički, jezični, likovno-grafički te tehnički kodeks (URL 12). Udžbenici se pišu temeljem okvirnog nacionalnog kurikuluma i kurikuluma nastavnih predmeta. U Hrvatskoj je donesen *Zakon o udžbenicima i drugim obrazovnim materijalima za osnovne i srednje škole* u kojemu se udžbenik definira kao *"obvezni obrazovni materijal u svim predmetima, izuzev predmeta s pretežno odgojnom komponentom,..."* (URL 12) što u kombinaciji s općim karakteristikama udžbenika kao temeljnog nastavnog sredstva ukazuje na važnost koju udžbenici imaju u ostvarivanju odgojno-obrazovnih ishoda utvrđenih predmetnim kurikulumima, a samim time i strukturiranjem znanja kod učenika.

Shodno promjenama s tradicionalnog na suvremeno shvaćanje sustava odgoja i obrazovanja gdje učenik nije pasivni primatelj znanja već aktivni sudionik koji sam zaključuje i pronalazi rješenja dolazi i do promjena u oblikovanjima sadržaja udžbenika koji učenike potiču na aktivnost i samostalno donošenje rješenja (Knežević, 2011). Međutim, obzirom na različitost nastavnih sadržaja nastavnih predmeta i kriterijima koji prema predmetnim kurikulumima moraju biti ispunjeni javljaju se i nedostaci udžbenika kao nastavnog sredstva. Nedostaci udžbenika ponajprije su jednakost sadržaja za sve učenike bez obzira na njihove različitosti po pitanju psihofizičkih sposobnosti te strategija učenja (Knežević, 2011) što posljedično utječe na usvojenost znanja pojedinog nastavnog predmeta i njihovu međusobnu korelaciju.

6. Definiranje elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije za osnovne škole u Republici Hrvatskoj

Kao i kod definicije samog koncepta identiteta ne postoji jedna, određena definicija koja bi odredila značenje sintagme *religijski elementi*. Jedan od razloga tome je, kako je već i ranije naglašeno, što svaka religija obuhvaća i neke sebi svojstvene elemente koje ostale religije ne sadržavaju odnosno ne dolazi do preklapanja *religijskih elemenata* u svim religijama. Međutim, postoje i oni elementi za koje se vjeruje kako se pronalaze u svim religijama, a oni se odnose na mit, obred i zakon koji "*su bitni i temeljni elementi religije*" (Tomić, 1991). Unatoč tome što se mit, obred i zakon postavljaju kao osnova unutar svake religije oni nam ne određuju svaki iskaz odnosno referencu koja je povezana s pitanjem religije i religioznosti, a koja bi se kao takva trebala prikupiti i analizirati u kontekstu ovoga rada. Također, unutar samih udžbenika nije moguće prepoznati mit, obred i zakon i kao takve ih ispitati osim ako unutar udžbenika nije direktno iskazano kako se radi o jednome od njih što nije za očekivati obzirom da se radi o nastavnom predmetu geografije, a ne o nastavnom predmetu čiji se sadržaji odnose isključivo na proučavanje religije.

Cilj ovog rada je identificirati najrazličitiji spektar *elemenata* po kojima se religija iskazuje to jest onih *elemenata* koji reprezentiraju neki aspekt religije te ih potom analizirati i interpretirati odnosno kontekstualizirati njihovu važnost. S obzirom da se radi o sadržajima nastavnog predmeta geografija kao *elementi religijskog identiteta* uzeti su svi slikovni i tekstualni prikazi koji se generalno ili specifično referiraju na religijsku tematiku. To se odnosi na svaki navod i prikaz koji u sebi sadržavaju naziv religije, naziv vjeroispovijesti, naziv pripadnika religijske zajednice, potom na osobe, funkcije koje obnašaju, te lokalitete, arhitekturu i simbole kao fizičke manifestacije religijskih referenci u prostoru. Osim navedenog, prilikom analize udžbenika u obzir je uzet i svaki panoramski prikaz koji u sebi sadržava određenu religijsku referencu, a koja ne dominira prikazom i koja nije navedena u samom opisu prikaza. Razlog takvom pristupu analizi elemenata religijskog identiteta je tendencija analiziranja načina reprezentacije religijskih elemenata u udžbenicima geografije i kasnija kontekstualizacija njihovih učinaka na konstrukciju nacionalnih identiteta i identiteta kao razlikovne kategorije.

6.1. *Reprezentacija religije i religijskih elemenata u udžbenicima geografije za osnovne škole u Republici Hrvatskoj*

Predstojeći rezultati istraživanja nastali su analizom udžbenika geografije za osnovne škole u Republici Hrvatskoj koji su prema novom kurikulumu za nastavni predmet geografiju pripremile izdavačke kuće Školska knjiga i Alfa. Svaki udžbenik analiziran je prema dvije unaprijed određene skupine. Unutar prve skupine pozornost je posvećena identificiranju slikovnih prikaza, a to su tematske karate, dijagrami, te fotografije. Unutar skupine fotografije se dijele na četiri podskupine s obzirom na vrstu sadržaja, a to su arhitektura, lokacije, simboli i podskupina *ostalo* koja u sebi sadržava sve sadržaje religijske tematike koji ne mogu biti zastupljeni niti u jednoj od prethodne tri podskupine. Ovdje je potrebno istaknuti kako podskupina *ostalo* sadržava svaki panoramski prikaz nekog grada ili područja gdje je vidljiva određena religijska referenca poput križa, minareta i slično koji nisu dominantni na samom prikazu. Razlog pribrojavanja takvih vizualnih prikaza koji se samo marginalno mogu uvrstiti u kontekst religije jest cilj ovoga rada da analizira prisutnost bilo kakvog oblika religiozne tematike u udžbenicima geografije za osnovne škole. Druga skupina prema kojoj su analizirani udžbenici jest tekst u udžbenicima. Analiza teksta udžbenika geografije za osnovne škole odnosi se na svaku generalnu i specifičnu referencu religije i u tom kontekstu nereligioznosti, a dijeli se na sedam podskupina određenih temeljem njihovih zajedničkih karakteristika. U analizu su uključeni svi prikazi i svaki tekstualni spomen koji se smatra generalnom ili specifičnom referencom na religiju ili pak ne religioznost neovisno o kontekstu unutar kojeg je prikazan ukoliko sadrži podatak koji je relevantan za pojašnjenje pojma religije. Kako ne bi došlo do dvojbi ili preklapanja prilikom grupiranja sadržaja u jednu od dvije kategorije, skupina općeg nazivnika religijske tematike sadržava svaki prikaz i spomen koji je unutar nastavne jedinice koja je usko vezane uz analizu demografskih značajki. Nasuprot tome reference na religiju koje su unutar skupine nereligijske tematike su svaki prikaz i spomen koji nije unutar nastavnih jedinica primarno orijentiranih na sastav stanovništva.

6.1.1. Slikovni prikazi

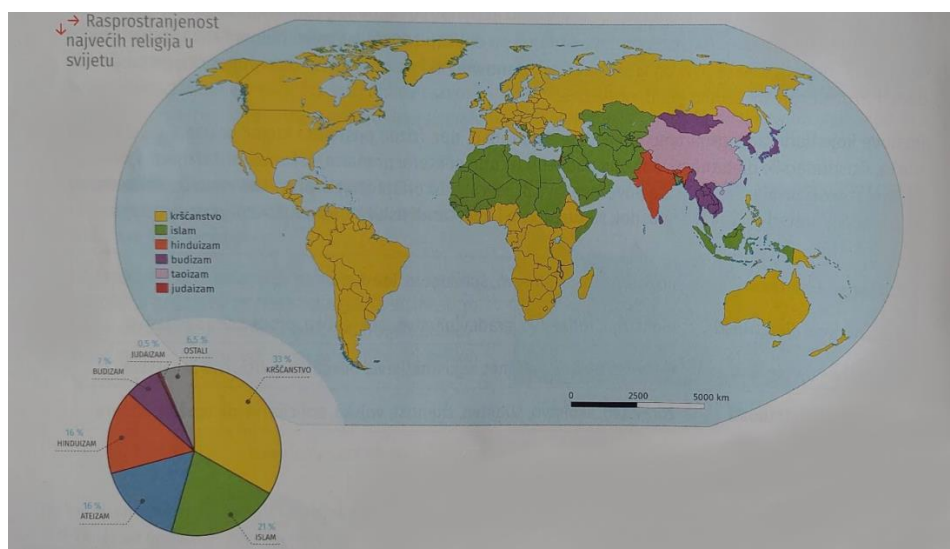
Slikovni prikazi religijskih sadržaja unutar udžbenika geografije za osnovne škole za potrebe ove analize prikazani su odvojeno za udžbenike izdavačke kuće Alfa (Tab. 4) i Školska knjiga (Tab. 5). U prvoj podskupini analizirano je pojavljivanje tematskih karata. Tematske karte su "kartografski prikazi najrazličitijih tema iz prirodnog i društvenog područja, koje su neposredno vezane uz prostor." (URL 13). U geografiji su iznimno važne jer omogućuju vizualizaciju mnoštva pojava i procesa koji su sastavni dio kurikuluma.

Tab. 4 Slikovni prikazi religijskog sadržaja u udžbenicima geografije za osnovne škole (Alfa)

Razred	Tematske karte	Dijagrami	Fotografije
5.	0	0	5
6.	1	2	18
7.	1	0	37
8.	0	0	12

Izvor: izradila autorica, 2023

Ukupno u udžbenicima izdavačke kuće Alfa zabilježene se svega dvije tematske karte koje se odnose na pojam religije. Prva prikazuje rasprostranjenost najvećih religija u svijetu (Sl. 1), a druga religijski sastav stanovništva Europe.

Sl. 2 Rasprostranjenost najvećih religija u svijetu
(Izvor: Gambiroža i dr, 2020: 76)

Uz karte, neizostavan vizualni prikazi u svim udžbenicima geografije su brojni dijagrami. Dijagram je *"grafički prikaz vrijednosti veličina određenih pojava i odnosa u prirodi i društvu, predöčen geometrijskim tijelima i likovima."* (URL 14). U udžbenicima geografije često pronalazimo niz različitih vrsta dijagrama poput stupčastog, linijskog, kružnog i ostalih. U analiziranim paralelnim udžbenicima zabilježena su dva dijagrama.

U analiziranim udžbenicima nisu zabilježene tablice s podacima o religijskoj strukturi na bilo kojoj prostornoj razini. Razlog tome dijelom je zasigurno činjenica da učenici u osnovnoj školi lakše pamte podatke koji im se prezentiraju vizualno. Osim tematskih karata i dijagrama zabilježeno je i pojavljivanje fotografija koje direktno ili indirektno ukazuju na religijsku tematiku. Fotografije koje direktno ili indirektno ukazuju na religijsku tematiku (Tab. 4) zastupljene su u svim udžbenicima. Primjer fotografije koja indirektno ukazuje na religijsku tematiku je panoramski prikaz Lisabona (Sl. 3). Brojne su fotografije, posebice one koje prikazuju panorame velikih urbanih središta na kojima se vide religijske građevine poput crkvi, džamija, sinagoga, itd. Takve fotografije ukazuju na fizičke manifestacije religije u prostoru i njihov utjecaj kako na stanovništvo tako i na sam prostor i njegov razvoj i strukture.

Sl. 3 Panoramski prikaz Lisabona
(Izvor: Gambiroža i dr, 2020: 84)

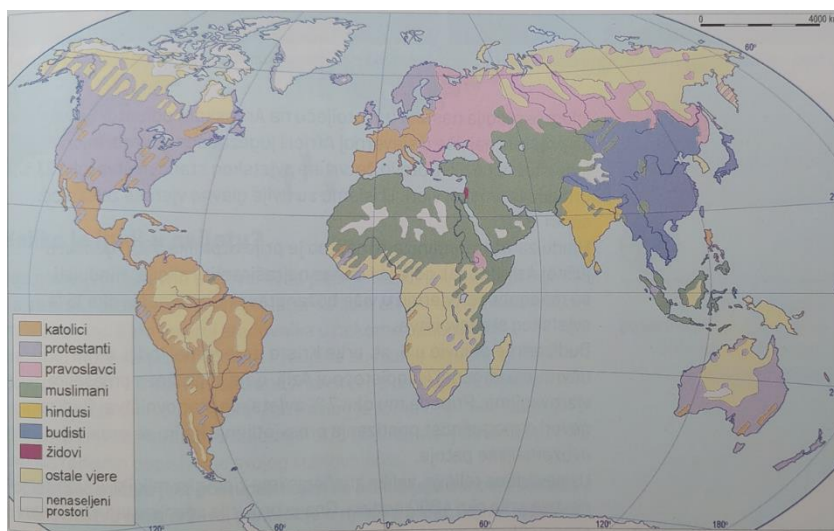
Obzirom da se radi o paralelnim udžbenicima za nastavni predmet geografije postoje određene razlike, ali i sličnosti (Tab. 5) u broju pojavljivanja analiziranih sadržaja. Razlike su značajnije na primjeru broja pojavljivanja fotografija s religijskom tematikom dok je broj pojavljivanja tematskih karata i dijagrama gotovo identičan, s neznatno manjim brojem dijagrama s religijskom tematikom u udžbenicima Školske knjige. Osnovni razlog tome je činjenica da su udžbenici pisani po istom kurikulumu te stoga moraju ispuniti identične ishode dok je njihovo slikovno oblikovanje ipak uvjetovano preferencama autora i u konačnici urednika.

Tab. 5 Slikovni prikazi religijskog sadržaja u udžbenicima geografije za osnovne škole (Školska knjiga)

Razred	Tematske karte	Dijagrami	Fotografije
5.	0	0	6
6.	1	1	34
7.	1	0	66
8.	0	0	33

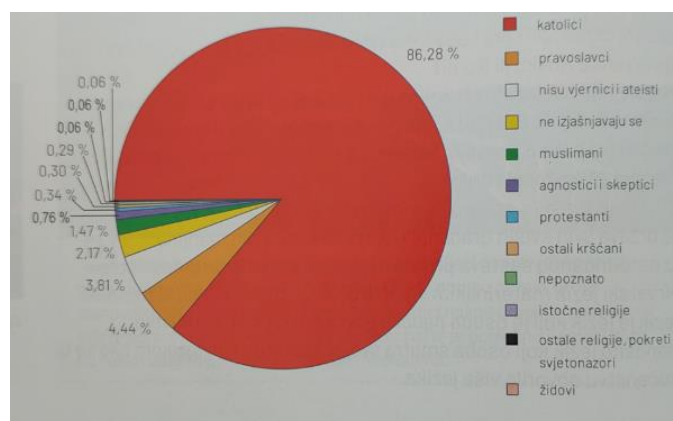
Izvor: izradila autorica, 2023

Na sličan način, u udžbeniku Školske knjige prikazan je raspored dominantnih religija svijeta (Sl. 4). Zabilježene tematske karte u oba udžbenika nalaze se unutar istih nastavnih jedinca.

Sl. 4 Države prema najzastupljenijim vjerama
(Izvor: Orešić i dr, 2021: 52)

Manja razlika je zabilježena (Tab. 5) kod analize dijagrama koji se odnose na religijsku tematiku. Zabilježena su samo dva, jedan koji prikazuje vjersku strukturu stanovništva Hrvatske 2011. godine (Sl. 5) i jedan koji prikazuje rasprostranjenost najvećih religija u svijetu. Dijagram koji prikazuje vjersku strukturu stanovništva Hrvatske ukazuje na važnost poučavanja sadržaja koji se odnose na Hrvatsku.

Sl. 5 Vjerska struktura stanovništva Hrvatske 2011. godine
(Izvor: Orešić i dr, 2021: 102)

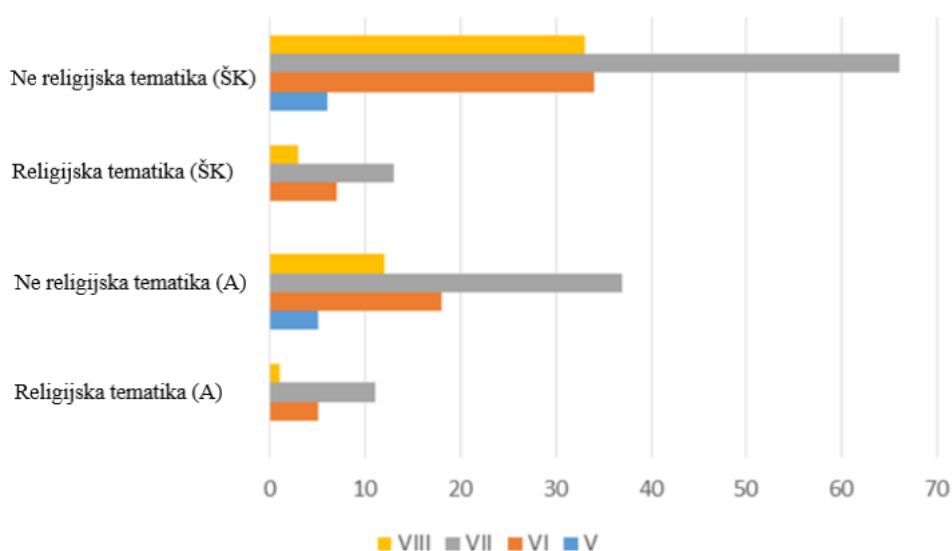
Brojnost zabilježenih fotografija i njihove razlike unutar paralelnih udžbenika ukazuju na različite pristupe autora obradi sadržaja udžbenika i načinima njihova prikazivanja. Unatoč različitim pristupima obradi sadržaja udžbenika, unutar njih zabilježeni su slični primjeri fotografija u istim, ali i različitim kontekstima. Jedan od primjera je i fotografija (Sl. 6) koja prikazuje panoramu Budimpešte. Panorama Budimpešte jedna je od fotografija na kojoj je vidljiva religijska referenca (arhitektura) iako cilj fotografije nije bilo prikazivanje religije. To ukazuje na prisutnost religije u svakodnevnom životu.

Sl. 6 Panoramski prikaz Budimpešte
(Izvor: Orešić i dr, 2021: 98)

Ovakva zastupljenost slikovnih prikaza unutar udžbenika geografije za osnovne škole u skladu je s kurikulumom propisanim sadržajem za pojedine razrede koje učenici trebaju usvojiti. U udžbenicima za osmi razred nije zabilježena (Tab. 4 i Tab. 5) niti jedna tematska karta ili dijagram koji se odnose na pitanje religijske strukture stanovništva iako sadržaji koji

se poučavaju u osmom razredu uključuju sve kontinente, izuzev Europe, i njihove demografske značajke. Sadržaji religijske tematike u udžbenicima za osmi razred zastupljeni su u tekstu i kroz fotografije.

Sl. 7 Zastupljenost slikovnih prikaza prema religijskom/ne religijskom kontekstu u analiziranim udžbenicima
(Izvor: izradila autorica, 2023)

Nakon analize slikovnih prikaza koji sadržavaju generalne ili specifične religijske reference te reference nereligioznosti, a koji su predočeni kroz tematske karte, dijagrame i fotografije uslijedila je analiza samih fotografija (Tab. 6 i Tab. 7) koje sadržavaju generalne ili specifične reference religioznosti. Fotografije zabilježene tijekom analize udžbenika geografije za osnovne škole kategorizirane su u pet zasebnih kategorije. Svaka kategorija okuplja fotografije s generalnim i specifičnim religijskim referencama (Tab. 6) prema njihovim zajedničkim obilježjima.

Tab. 6 Prikaz religijskih elemenata na fotografijama u udžbenicima geografije (Alfa)

Razred	Arhitektura	Spomenik	Lokacije	Simboli	Ostalo	Ukupno
5.	0	0	1	0	4	5
6.	10	1	0	0	7	18
7.	5	0	4	1	27	37
8.	6	1	1	1	3	12

Izvor: izradila autorica, 2023

Prva kategorija nosi naziv *arhitektura* i obuhvaća fotografije koje prikazuju vjerske građevine poput crkvi, džamija, hramova, sinagoga, manastira i drugih sličnih građevina. Jedan takav primjer je i prikaz hrama svetog Save u Beogradu (Sl. 8).

Sl. 8 Hram svetog Save u Beogradu
(Izvor: Kožul i dr, 2021: 57)

U kategoriji *spomenici* zabilježene su sve fotografije koje prikazuju spomenike religijske tematike kao što su kipovi božanstava ili pak prikazi groblja s nadgrobnim spomenicima. Jedan od takvih primjera je i fotografija koja prikazuje nadgrobne spomenike – stećke (Sl. 9) koji su vrsta kamenih srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika.

Sl. 9 Srednjovjekovni nadgrobni spomenik, stećak
(Izvor: Kožul i dr, 2021: 117)

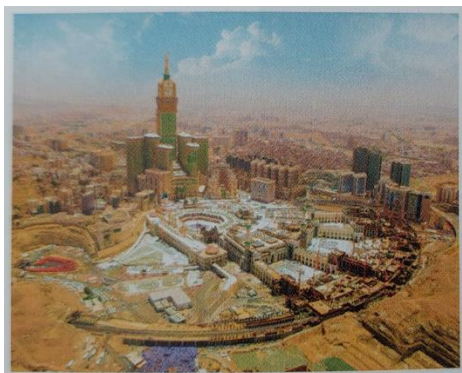
Obzirom da su analizirani udžbenici, kako je već ranije istaknuto paralelni udžbenici, oni obrađuju isti sadržaj, ali se način obrade sadržaja i popratnih materijala razlikuje što je posebice vidljivo na primjeru fotografija (Tab. 7).

Tab. 7 Prikaz religijskih elemenata na fotografijama u udžbenicima geografije (Školska knjiga)

Razred	Arhitektura	Spomenik	Lokacije	Simboli	Ostalo	Ukupno
5.	1	1	0	0	4	6
6.	15	1	3	0	15	34
7.	23	4	2	0	37	66
8.	18	3	3	0	9	33

Izvor: izradila autorica, 2023

Unutar kategorije *lokacija* zabilježene su fotografije koje prikazuju određena mjesta koja vjernici posjećuju iz različitih razloga pa su u tu kategoriju ubrojani prikazi svetih gradova poput Jeruzalema, Lhase, Varanasija i drugih te hodočasnička mjesta poput Međugorja, Fatime i ostalih. Jedan od primjera je i fotografija koja prikazuje Meku (Sl. 10) koja je sveti grad pripadnika islama. Religija ne utječe samo na moralni i etički kodeks ponašanja vjernika i fizičke manifestacije u prostoru već i na kretanje ljudi. Kretanje ljudi potaknuto religijom značajno je u kontekstu svetih mjesta i lokacija. Mjesta u prostoru koja su okarakterizirana svetim posebno se ističu u kontekstu hodočasničkih mjesta i svetih gradova. Takvo kretanje ljudi odnosno vjernika, potaknuto religijom ima značajne utjecaje na prostor i okoliš, ali i na ekonomiju (Park, 2004). Ekonomski aspekt sve se više ističe i u kontekstu turizma i sve značajne promocije religijskih mjesta kao turističkih atrakcija.

Sl. 10 Meka

(Izvor: Orešić i dr, 2021: 76)

U kategoriju *simbola* obuhvaćene su sve fotografije koje prikazuju određeni religijski simbol poput znaka križa ili polumjeseca i drugih koji se vezuju uz određenu religiju. Primjer fotografija koja prikazuju simbole unutar udžbenika je i fotografija (Sl. 11) koja prikazuje križ, polumjesec i zvijezdu. U kontekstu ove fotografije, simboli služe kako bi se ukazalo na pitanje vjere uopće, a ne kako bi se referiralo na određene religije.

Sl. 11 Simboli križa, polumjeseca i zvijezde
(Izvor: Kožul i dr, 2021: 105)

Prilikom analize religijskih elemenata na fotografijama u udžbenicima geografije za osnovne škole u obzir su uzeti svi slikovni prikazi koji generalno ili specifično upućuju na neki od aspekata religije i koji su kao takvi navedeni u opisu slikovnog prikaza. Iznimka od tog pravila su slikovni prikazi to jest panorame naseljenih područja na kojima je vidljiv određeni element religioznosti poput sakralnih objekata ili primjerice skulptura poput *Christ the Redeemer* (Krist spasitelj) na panorami Rio de Janeira, a koji nisu primarni element samog slikovnog prikaza i na koje se unutar objašnjenja tog slikovnog prikaza ili njemu pripadajućeg teksta ne referira niti na jedan element ili vid religioznosti. Takvi prikazi ubrojeni su u kategoriju *ostalo*. Najviše religijskih elemenata u udžbeniku izdavačke kuće Alfa nalazi se upravo u ovoj kategoriji što ukazuje da se u udžbenicima geografije reference na religiju pronalaze i van diskursa religije. Na taj način indirektno se ukazuje da na stanovništvo koje oblikuje prostor u značajnoj mjeri utječe upravo element religioznosti koji se očituje u prikazu dominantnih sakralnih objekata i/ili spomenika koji dominiraju vizurama analiziranih gradova. Kada je riječ o zabilježenim fotografijama u religijskom kontekstu po razredima (Tab. 8) tada ih je najviše zabilježeno u kategoriji arhitekture, nakon čega slijedi kategorija ostalo.

Tab. 8 Broj pojavljivanja fotografija u religijskom kontekstu po razredima

Alfa/razred	Arhitektura	Spomenik	Lokacija	Simboli	Ostalo
5.	0	0	0	0	0
6.	5	0	0	0	0
7.	4	0	0	1	6
8.	0	0	0	1	0
Šk.knjiga/razred	Arhitektura	Spomenik	Lokacija/mje	Simboli	Ostalo
5.	0	0	0	0	0
6.	5	0	2	0	0
7.	10	2	1	0	0
8.	3	0	0	0	0

Izvor: izradila autorica, 2023

6.1.2. Tekstualni prikazi

Kada je u pitanju analiza teksta udžbenika, generalne i specifične religijske reference, raspoređene su u sedam (Tab. 9 i Tab. 10) skupina prema zajedničkim obilježjima. Prva skupina koja nosi naziv *ukazuje na religiju* obuhvaća sve tekstualne reference koje upućuju da se predstojeći tekst odnosi na pitanje religije. Unutar te skupine nalaze se riječi i sintagme poput *religijska struktura stanovništva, vjera, vjerska struktura stanovništva, religija, vjeroispovijest* i drugih. Jedan takav primjer iz udžbenika za šesti razred je *"U pojedinim religijama, izdvaja se više vjeroispovijesti, prema načinu na koji vjernici vrše bogoslužje."* (Gambiroža i dr, 2020: 76).

U drugoj skupini *vjeroispovijest* evidentirani su svi nazivi vjerskih denominacija koje se spominju u analiziranim udžbenicima poput primjerice riječi *kršćanstvo, islam, pravoslavlje, budizam, hinduizam, judaizam, protestantizam* i drugih. Primjer pronalazimo u udžbeniku za sedmi razred *"Države Sjeverne Europe te dijelovi Srednje i Zapadne Europe središta su protestantizma. Islam je već stoljećima prisutan u Bosni i Hercegovini"* (Kožul i dr, 2021: 56). Potom u skupini *vjerska zajednica* sadržani su svi tekstualni navode koji se odnose na pripadnost vjerskoj denominaciji. Primjeri takvih riječi su riječi *kršćani, muslimani, židovi, pravoslavci, budisti, hinduisti, suniti, šijiti* i druge. Primjer se nalazi u udžbeniku za osmi razred *"Ističu se sveti grad hindusa, indijski Varanasi, sveti grad budista Lhasa u Tibetu te svetište muslimana – grad Meka u Saudijskoj Arabiji."* (Kožul i dr, 2021: 80). U navedenoj rečenici niz je primjera koji su razvrstani prema prije navedenim kategorijama.

Tab. 9 Tekstualni prikazi religijskih elemenata u udžbenicima geografije (Alfa)

Razred	Ukazuje na religiju	Vjeroispovijest	Vjerska zajednica	Lokacije	Gradevine	Imena/nazivi	Ostalo
5.	0	0	0	0	4	2	1
6.	26	16	16	3	24	5	3
7.	10	8	19	5	17	4	5
8.	14	8	14	5	14	12	16

Izvor: izradila autorica, 2023

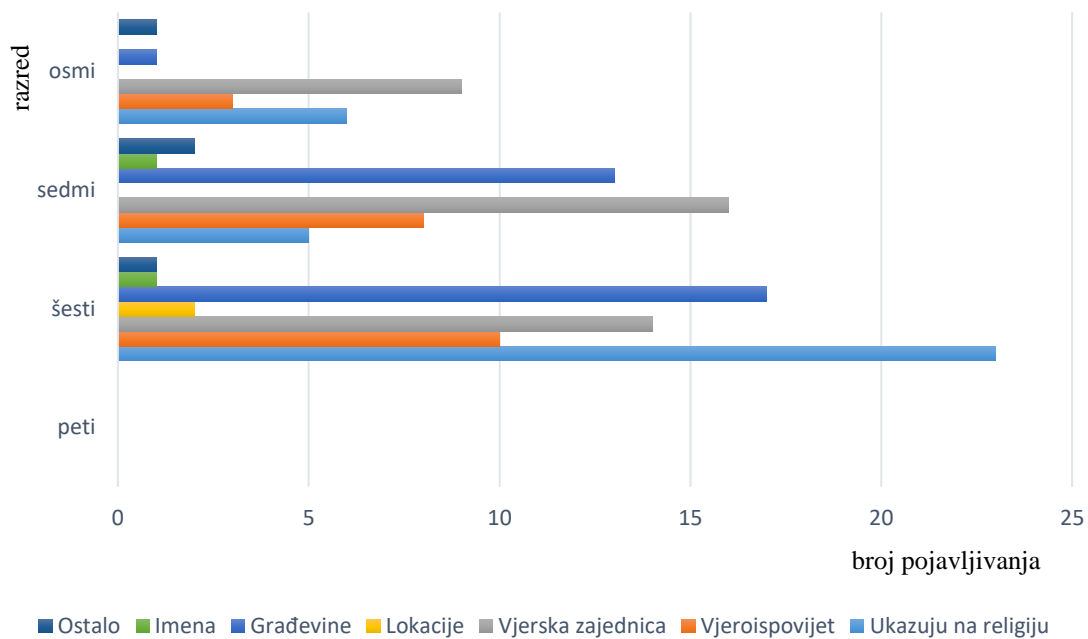
Skupini *lokacije* pribrojani su svi navodi mjesta koje vjernici posjećuju. Primjeri takvih navoda su *Jeruzalem, Meka, Lhasa, Varanasi, Međugorje, Vatikan, Santiago de Compostela* i drugi. Primjer tome nalazi se u udžbeniku za šesti razred *"Grad Jeruzalem sveti je grad triju svjetskih religija."* (Orešić i dr, 2021: 74).

Tab. 10 Tekstualni prikazi religijskih elemenata u udžbenicima geografije (Školska knjiga)

Razred	Ukazuju na religiju	Vjeroispovijest	Vjerska zajednica	Lokacije	Građevine	Imena	Ostalo
5.	1	0	0	0	4	1	0
6.	25	50	24	3	55	17	19
7.	18	9	29	14	36	18	25
8.	13	17	12	7	21	6	9

Izvor: izradila autorica, 2023

Unutar skupine *građevine* obuhvaćeni su svi navodi koji neki objekt karakteriziraju sakralnim. Primjer takvih navoda su riječi poput *crkva, džamija, spomenik, hram, bazilika, katedrala, Angor Wat, Aja Sofija, Notre-Dame, pagoda* i drugih. Jedan od primjera nalazi se u udžbeniku za osmi razred "*Senso-Ji, budistički hram i turistička atrakcija.*" (Orešić i dr, 2021: 97). U skupinu naziva *imena* ubrojani su svi navodi imena svetaca i objekata. Ti navodi se donose na primjere poput imena *Sv. Marko, Sv. Savo, Krist, Edem-begova, Vatepodi, Sv. Gora Antonska, Sv. Gera* i drugih. Primjer tekstualne reference na ime bilježi se unutar svakog razreda. Jedan od primjera je iz udžbenika za sedmi razred, koji stoji u opisu fotografije koja prikazuje manastir "*Manastir Grčke pravoslavne Crkve Vatepodi na Svetoj Gori Antonskoj*" (Orešić i dr. 2021: 122). Posljednjoj skupini *ostalo* dodijeljeni su svi navodi koji se referiraju na religiju, ali po svojim karakteristikama ne pripadaju ni jednoj od prethodnih skupina. To su navodi poput *hodočašće, krivovjerci, bogoslužje, advent, božica* i drugi. Većina tekstualnih prikaza (Sl. 12) nalazi se unutar sadržaja šestog razreda.

Sl. 12 Zastupljenost tekstualnih prikaza u religijskom kontekstu (Alfa)

(Izvor: izradila autorica, 2023)

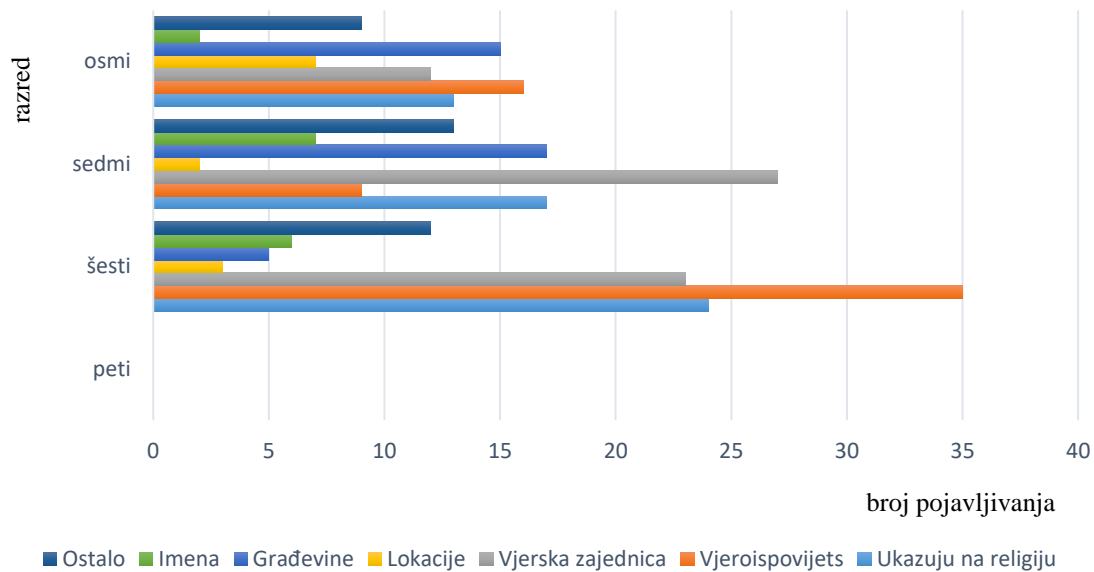
Tekstualni prikazi u ne religijskom kontekstu u udžbenicima geografije (Tab. 10) najbrojniji su u kategoriji *građevina*.

Tab. 11 Tekstualni prikazi religijskih elemenata u ne religijskom kontekstu u udžbenicima

Alfa/razred	Ukazuje na religiju	Vjeroispovijest	Vjerska zajednica	Lokacija	Građevine	Imena	Ostalo
5.	0	0	0	0	4	2	1
6.	3	6	2	1	7	4	2
7.	5	0	3	5	4	3	3
8.	8	5	5	5	0	12	15
Šk.knjiga/razred	Ukazuje na religiju	Vjeroispovijest	Vjerska zajednica	Lokacija	Građevine	Imena	Ostalo
5.	1	0	0	0	4	1	0
6.	1	15	1	0	50	11	7
7.	1	0	2	12	19	11	12
8.	0	1	0	0	6	4	0

Izvor: izradila autorica, 2023

Kategorija *građevine* (Sl. 13) najzastupljenija je kako u ne religijskom tako i u religijskom kontekstu obzirom da se one pojavljuju unutar različitih nastavnih jedinica, a najviše u kontekstu turizma.

Sl. 13 Zastupljenost tekstualnih prikaza u religijskom kontekstu (Školska knjiga)
 (Izvor: izradila autorica, 2023)

Činjenica da je najviše zabilježenih sakralnih građevina u kontekstu turizma u udžbenicima geografije direktno ukazuje na odnos stanovništva i prostora te na njihov odnos prema religiji. Sakralne građevine kao fizičke manifestacije religije u prostoru su ujedno i fragmenti prošlosti tog prostora i njegova stanovništva. Razlog pojavljivanja sakralnih građevina u udžbenicima geografije u nastavnim jedinicama koje tematiziraju pitanje turizma je status koje te građevine dobivaju na temelju svojih posebnosti, a koje ih svrstavaju u određenu kategoriju zaštite materijalnih dobara. Uvrštavanje sakralnih građevina na popise zaštite materijalnih i kulturnih dobara ukazuje na nastojanja svojevrstne revitalizacije religijskih posebnosti. Na taj način dolazi do širenja formalno definiranih prostora koji se smatraju svetima u vidu pojedine religije i njihova postavljanja u kompleksan sustav religijskog utjecaja na prostor (Cloke, 2018).

7. Uloga nastavnog predmeta geografije i religijskih sadržaja u

konstrukciji nacionalnih identiteta i identitet kao razlikovna kategorija

Odgajno-obrazovni sustav u procesu je stalnih promjena. U suvremenoj školi učenik nije više samo pasivni primatelj informacija nego je aktivni sudionik nastave. Kako bi se potaknula aktivnost učenika i u skladu s dostupnošću tehnologije dolazi do primjene različitih izvora znanja koji se implementiraju u proces poučavanja. Međutim, udžbenik je i dalje primarno nastavno sredstvo i izvor znanja. Naravno, u svakom trenutku moramo imati na umu ulogu učitelja koji usmjerava učenika te određuje na koji način i u kojoj mjeri će koristiti udžbenik. Udžbenici su učenicima u osnovnoj školi primaran izvor znanja te oni ne propituju točnost informacija. Obzirom da su sadržaji u udžbeniku didaktičko-metodički oblikovani i primjereni dobi učenika moraju biti znanstveno utemeljeni i nepristrani. Udžbenici su pisani prema kurikulumu za nastavni predmet koji sadržava ishode koji se nastavnim predmetom žele postići što u određenim situacijama može biti podložno propitivanju javnosti i na taj način udžbenici postaju dijelom javnog diskursa.

Analizirani udžbenici predstavljaju dvije različite inačice nastale temeljem istog Kurikuluma. Pisani su temeljem istog kurikuluma i na osnovu znanstvenih spoznaja iste discipline, a sadržaji u njima su različito zastupljeni i te različito vizualno predstavljene. Paralelni udžbenici omogućuju nastavnicima odabir udžbenika za nastavni predmet prema vlastitim preferencama poučavanja nastavnog sadržaja čime i nastavnici daju svoj doprinos kreiranju znanja i stavova učenika.

Kada je u pitanju religija i reprezentacija religije u udžbenicima geografije nastalima nakon donošenja kurikuluma za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj koji je na snagu stupio 2019. godine analizom je utvrđeno da nema pristranog prikazivanja niti naglašavanja odrednica jedne religije u odnosu na drugu. Međutim, ono što je karakteristično jest stavljanje većeg naglaska na Europu kao kontinent. U udžbeniku za sedmi razred osnovne škole navodi se *"Prema procjeni (2020) najveći dio stanovništva Europe sljedbenici su kršćanstva (72%), slijede neopredijeljeni (20%) i muslimani (7%). Među sljedbenicima ostalih religija najbrojniji su židovi, budisti i hinduisti."* (Orešić i dr., 2021: 52). Europa je jedini kontinent za koji su podatci o religijskoj strukturi navedeni u tekstu. Razlog tome je i novi kurikulum koji se uvelike razlikuje od ranije važećeg Nastavnog plana i programa za osnovnu školu (URL 15). Sadržaji predviđeni novim kurikulumom ne obuhvaćaju detaljan regionalni pregled ostalih kontinenata kao što je to bilo ranije.

Važno je istaknuti i odnos *mi* naspram *Drugih* koji je izraženiji u kontekstu sadržaja vezanih za pitanje europskog kontinenta u odnosu na ostale kontinente. Kada je riječ o sadržaju udžbenika koji se odnosi na Europu tada postoji razrađen prikaz religijskih opredjeljenja njezinih stanovnika što nije slučaj s prikazom religijskih opredjeljenja stanovnika ostalih kontinenata. Kada je riječ o Europi tada unutar udžbenika postoji prikaz religijskih opredjeljenja na razini cijelog kontinenta, a potom i na razini regija Europe te u konačnici na razini država. Primjer tome je i nastavna jedinica o geografskim posebnostima Bosne i Hercegovine unutar koje se objašnjava povijesni razvoj nastanka današnje Bosne i Hercegovine, a koji je usmjeren na objašnjavanje fenomena tri konstitutivna naroda, tri službena jezika i pisma te tri vjeroispovijesti. Potrebno je istaknuti kako unutar tog prikaza dolazi do povezivanja etničke pripadnosti i vjerskog opredjeljenja što implicira važnost vjerskog opredjeljenja odnosno religije u formiranju kulturnog te nacionalnog identiteta. Takav prikaz projicira se i na percepciju odnosa *mi* nasuprot *Drugih* i formiranje stavova učenika koji se temelje na prepoznavanju razlika i usporedbi s *Drugim*.

Kada je riječ o ostalim kontinentima tada unutar analiziranih udžbenika geografije ne postoji prikaz religijskih opredjeljenja na razini cijelog kontinenta već je on sveden na razinu pojedinih država prilikom analize stanovništva te nije detaljno razrađen već samo naveden. Međutim u kontekstu sadržaja vezanih za ostale kontinente nasuprot Europe može se istaknuti primjer sadržaja vezanih za hrvatsko iseljništvo u *Moja Zemlja 4*, udžbeniku za osmi razred.

Prilikom prikaza sadržaja o hrvatskom iseljništvu koje se naseljava na prostoru Sjeverne i Južne Amerike, osim razloga iseljavanja i brojnosti iseljenika dolazi i do isticanja njihove povezanosti s religijskim opredjeljenjem. Tako se u udžbeniku *Moja Zemlja 4* navodi "*Veliku važnost u životu hrvatskih iseljenika ima Katolička Crkva. Za hrvatske iseljenike mise se služe na hrvatskom jeziku, kao npr. u crkvi sv. Ćirila i Metoda i sv. Rafaela u New Yorku.*" (Kožul i dr., 2021: 151), gdje se u direktnu vezu dovodi povezanost religijske pripadnosti i nacionalnog identiteta.

Također, postoje razlike i u stilskom prikazivanju kršćanstva u odnosu na ostale religije u udžbenicima geografije za osnovne škole. U analiziranim udžbenicima kršćanstvo se kao religija postavlja na prvo mjesto prilikom navođenja nekoliko religija te se stilskim uplitanjem u tekst¹⁶ naglašava zastupljenost kršćanstva kao religije. Shodno tome, može se izvesti zaključak kako kršćanstvo ima primat prilikom navođenja i prikazivanja u udžbenicima geografije za osnovne škole u odnosu na druge religije iako ne postoji pristranost u

¹⁶ Tekst napisan u **bold**

prikazivanju kršćanstva kao religije u odnosu na druge. Jedan od razloga je i navođenje religija prema broju pripadnika ali se to ne može uzeti kao pravilo zbog odstupanja. Do odstupanja dolazi kada je u pitanju prikaz religijskog sastava stanovništva neke države koje većinski pripada nekoj drugoj religijskoj zajednici, a ne kršćanstvu kao što je slučaj s prikazom stanovništva Azije *"Prevladavajuće azijske religije, islam i hinduizam, potiču obitelji da imaju puno djece, koja se smatraju božjim darom."* (Kožul i dr. 2021: 81). Još jedan primjer je i *"Kao ishodište svjetskih religija Azija je poznata po brojnim svetištima. Ističu se sveti grad hindusa, indijski Varanasi, sveti grad budista Lhasa u Tibetu te svetište muslimana – grad Meka u Saudijskoj Arabiji. Jeruzalem je ishodište triju svjetskih religija i sveti grad židovstva, kršćanstva i islama."* (Kožul i dr. 2021: 80), gdje je kršćanstvo postavljeno na posljednje mjesto.

Sadržaji o Republici Hrvatskoj su na različite načine uklopljeni u različite nastavne jedinice na način da se povećava broj praktičnih primjera neke geografske pojave na primjeru ili u usporedbi s Republikom Hrvatskom. To ukazuje i na posrednu ulogu geografije na konstruiranje nacionalnog identiteta kroz izravne i neizravne nacionalne reference.

U kontekstu geografije kreiranje nacionalnih identiteta dolazi do snažnijeg izražaja obzirom da se geografija kao znanost bavi i pitanjem stanovništva, njihovim strukturama, karakteristikama, rasprostranjenosti i uzročno-posljedičnim vezama. U udžbenicima, svaka zajednica je opisana u odnosu na prostor gdje živi i strukture stanovništva. Na taj način kreiran je imaginariji pojedine zajednice to jest njezinog kolektiva koji se postavlja nasuprot nekoj drugoj zajednici.

Posebno je važno naglasiti kako unutar analiziranih udžbenika nema pristranog prikaza religijskih zajednica iako je naglasak na one s najvećim brojem pripadnika u svijetu dok se neke zajednice uopće ne navode. Naravno na umu moramo imati ograničenja satnice geografije te činjenicu da ni ne bi bilo poželjno uvijek navoditi sve podatke o određenom pojmu, u ovom slučaju religiji.

8. Zaključak

Pitanje povezanosti religije i identiteta je tema koja je zastupljena unutar istraživanja koncepta identiteta uopće. Pitanje religijskog identiteta kao jedne dimenzije kolektivnog identiteta zajednice i korelacija s dimenzijom nacionalnog identiteta zajednice povezuje se kroz pitanje etničke pripadnosti. Ideja kolektivnog identiteta zajednice se postavlja kao razlikovna kategorija. Također, ideja kolektivnog identiteta kao razlikovne kategorije implicira odnos *mi* naspram *Drugog*.

Unutar odgojno-obrazovnog sustava zastupljeni su sadržaji koji se odnose i na koncept identiteta te na dimenzije identiteta kojima se opisuju zajednice i predstavlja njihova međusobna usporedba. Takvi sadržaji, posebice su zastupljeni unutar nastavnog predmeta geografije obzirom da je nastavni predmet geografije usmjeren i na proučavanje stanovništva, njegovih obilježja, zakonitosti, struktura te uzročno-posljedičnih veza. Jedna od struktura stanovništva koja se ispituje jest i religijska struktura stanovništva, a njezino ispitivanje je također sastavni dio popisa stanovništva. Kroz sadržaje nastavnog predmeta geografije može se promatrati utjecaj religijske dimenzije identiteta na kreiranje nacionalnog identiteta.

Osnovni cilj ovoga rada bio je utvrditi te potom kvantitativno i kvalitativno analizirati elemente religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama koji su nastali prema odluci o donošenju kurikuluma za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj koji se primjenjuje od 2019. godine.

Prva hipoteza glasila je *Najveći broj elemenata religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama pripada tematskim kartama*. Rezultati analize pokazali su kako najveći broj elementa religijskog identiteta u osnovnim školama nije prikazan na tematskim kartama. Analizom je utvrđeno da su slikovni prikazi elemenata religijskog identiteta zastupljeni u svim udžbenicima geografije za osnovne škole. U udžbenicima za šesti i sedmi razred u slikovnim prikazima zastupljeni su i prikazi tematskih karata i dijagrama dok su u udžbenicima za peti i osmi razred osnovne škole elementi religijskog identiteta zastupljeni kroz ostale kategorije slikovnih i tekstualnih referenci. Prva hipoteza stoga nije potvrđena. Druga hipoteza glasila je *Elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama pojavljuju se samo unutar diskursa religije*. Analizom udžbenika dobiveni su rezultati pokazali kako se elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama ne pojavljuju samo unutar diskursa religije. Analizom je utvrđeno kako se elementi religijskog identiteta pojavljuju i unutar drugih nastavnih jedinica, a ne isključivo unutar nastavnih jedinica o strukturama i obilježjima stanovništva.

Kod druge hipoteze može se raspravljati o njezinoj formulaciji kroz pitanje što znači diskurs religije stoga je važno još jednom istaknuti kako se kao diskurs religije promatraju svi elementi religije koji su zastupljeni u udžbenicima geografije u nastavnim jedinicama o strukturama i obilježjima stanovništva dok se kao nereligijski diskurs uzimaju u obzir sve ostale nastavne jedinice. Iz dobivenih podataka izvodi se zaključak da druga hipoteza nije potvrđena.

Treća hipoteza glasila je *Elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama u Republici Hrvatskoj usmjereni su na Republiku Hrvatsku i katolicizam*. Analizom udžbenika dobiveni su rezultati pokazali da elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije u osnovnim školama nisu pretežno usmjereni na Republiku Hrvatsku i katolicizam iako je analiza pokazala veću zastupljenost sadržaja vezanih za Republiku Hrvatsku i kršćanstvo kao religiju te njihovu međusobnu povezanost. Međutim, prikazi tih sadržaja korespondiraju sa zastupljenošću pojedine religije u svijetu odnosno brojem pripadnika određenoj religiji u svijetu i s kurikulumom za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj unutar kojeg su propisani sadržaji i ishodi nastave geografije. Iz dobivenih podataka, treća hipoteza je djelomično potvrđena.

9. Literatura i izvori

1. Artić, M. (2008): Transformacija tradicionalnih religijskih identiteta, *Nova prisutnost*, VI (1): 85-106. <https://hrcak.srce.hr/28887>, 20. 03. 2020.
2. Bellantani, F. (2016): Landscape as text, u: *Concepts for Semiotics*, University of Tartu Press, Tartu, 76-88. https://www.researchgate.net/publication/309765141_Landscape_as_text, 20. 03. 2020.
3. Cifrić, I. (2004): Orijentacijski identitet. Socijalnoekološke orijentacije kao obilježja identiteta, *Socijalna ekologija*, 13 (3-4): 221-256. <https://hrcak.srce.hr/47819>, 20. 03. 2020.
4. Cifrić, I. I Nikodem, K. (2006): Socijalni identitet u Hrvatskoj: Koncept i dimenzije socijalnog identiteta, *Socijalna ekologija*, 15 (3): 173-202. <https://hrcak.srce.hr/7546>, 20. 03. 2020.
5. Cloke, P. (2018): Geographical Landscapes of Religion, u: *Re-imagining religion and belief: 21st century policy and practice*, ur. C. Baker, B. C. i A. Dinham, Policy Press, Bristol, 1-17.
6. Curić, Z., Vuk, R. i Jakovčić, M. (2007): Kurikulum geografije za obvezno obrazovanje u 11 europskih država – komparativna analiza, *Metodika*, 8(15): 444-466. <https://hrcak.srce.hr/24814>, 20. 03. 2020.
7. Cvitković, I. (2011): Identitet i religija, *Diskursi*, 1 (1): 11-27. <https://dokumen.tips/documents/identitet-i-religija.html?page=1>, 20. 03. 2020.
8. Cvitković, I. (2019): *Regija u raljama politike*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 228 str
9. Duvel, K. (2017): Religija – religioznost, (<https://put-istina-zivot.com/religija-religioznost/>, 20. 06. 2022.)
10. Gambiroža, I., Jukić, J., Marin, D., Mesić, A. (2020): *Moja Zemlja 1*, Alfa, Zagreb.
11. Gambiroža, I., Jukić, J., Marin, D., Mesić, A. (2020): *Moja Zemlja 2*, Alfa, Zagreb.
12. Guo, F., Lane, J., Duan, Y., Stoltman, J. P., Khlebosolova, O., Lei, H. and Zhou, W. (2018): Sustainable Development in Geography Education for Middle School in Chin, *Sustainability*, 10 (11): 38-96. <https://doi.org/10.3390/su10113896>, 20. 03. 2020.

13. Hall, S. (1992): The question of cultural identity u: *Modernity and its Futures: Understanding Modern society*, Polity Press in association with the Open University, Cambridge, 273-327.
14. Jackowski, A. (2002): 'Geography of Religion, *Peregrinus Cracoviensis*, 13: 25-34. https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/246353/jackowski_geography_of_religion_2002.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 20. 03. 2020.
15. Karlič, I. (2011): Identitet i dijalog u suvremenom europskom kontekstu. Doprinos kršćanstva suživotu u europskom kulturalnom i religijskom pluralizmu, *Filozofska istraživanja*, 31 (4): 751-764. <https://hrcak.srce.hr/82489>, 20. 03. 2020.
16. Knežević, D. (2011): Značaj udžbenika u nastavi geografije, u: *Vaspitanje i obrazovanje*, Štamparija Obod, Cetinje, 93-106. [https://zuns.me/sites/default/files/vaspitanje-i-obrazovanje/documents/Vaspitanje%20i%20obrazovanje%20br%201\(2011\)%20final.pdf#page=94](https://zuns.me/sites/default/files/vaspitanje-i-obrazovanje/documents/Vaspitanje%20i%20obrazovanje%20br%201(2011)%20final.pdf#page=94), 20. 03. 2020.
17. Kong, L. (2004): Religious Landscapes, u: *Companion to Cultural Geography*, ur. J. Duncan, N. Johnson i R. Schein, Blackwell, Malden, 365-382. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9780470996515.ch24>, 20. 03. 2020.
18. Kožul, A., Krpes, S., Samardžić, K., Vukelić, M. (2021): *Moja Zemlja 3*, Alfa, Zagreb.
19. Kožul, A., Krpes, S., Samardžić, K., Vukelić, M. (2021): *Moja Zemlja 4*, Alfa, Zagreb.
20. Kumpes, J. (1991): Naznake o povezanosti religije, Crkve i etničkog identiteta (jedna skica za sociologijski pristup), *Migracijske i etničke teme*, 7 (3-4): 365-373. <https://hrcak.srce.hr/127356>, 20. 03. 2020.
21. Mach, Z. (1997): Religija i identitet u Srednjoj i Istočnoj Europi, *Politička misao*, 34 (4): 129-143. <https://hrcak.srce.hr/105649>, 20. 03. 2020.
22. Martins, F. i Leite, C. (2011): (Re)Interpretations by Teachers of the National Geography Curriculum for Primary Education in Portugal, *Hrvatski geografski glasnik*, 73 (1): 257-258. <https://hrcak.srce.hr/clanak/106505>, 20. 03. 2020.
23. Nikodem, K. (2004): Religijski identitet u Hrvatskoj. Dimenzije religijskog identiteta i socio-ekološke orijentacije, *Socijalna ekologija*, 13 (3-4): 257-286. <https://hrcak.srce.hr/47820>, 20. 03. 2020.
24. Orešić, D., Tišma, I., Vuk, R., Bujan, A., Kralj, P. (2021): *GEA 2*, Školska knjiga, Zagreb.
25. Orešić, D., Tišma, I., Vuk, R., Bujan, A. (2020): *GEA 1*, Školska knjiga, Zagreb.
26. Orešić, D., Tišma, I., Vuk, R., Bujan, A. (2021): *GEA 3*, Školska knjiga, Zagreb.

27. Orešić, D., Tišma, I., Vuk, R., Bujan, A. (2021): *GEA 4*, Školska knjiga, Zagreb.
28. Pajtak, P. (2018): Sadržaji religijske tematike u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima geografije i povijesti 1990-ih., Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet; Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:465487>, 20. 03. 2020.
29. Park, C. (2004): Religion and geography, u: *Routledge Companion to the Study of Religion*, ur. J. Hinnells, Routledge, London, 1-30. <https://www.studocu.com/ph/document/marinduque-state-college/static/geography-and-religion/33543287>, 20. 03. 2020.
30. Sturken, M. i Cartwright, L. (2017): Modernity: Spectatorship, the Gaze, and Power, u: *Practices of Looking: an introduction to visual culture*, Oxford University Press, New York, 89-133.
31. Sturken, M. I Cartwright, L. (2017): Postmodernism, u: *Practices of Looking: an introduction to visual culture*, Oxford University Press, New York, 301-334.
32. Šakaja, L. (2015): Religija, prostor, krajolik, teritoriji, u: *Uvod u kulturnu geografiju*, ur. B. Senker i E. Ehgartner, Leykam international d.o.o., Zagreb, 203-225.
33. Tomić, C. (1991): Mit i religija, *Crkva u svijetu*, 26 (2-3): 133-142. <https://hrcak.srce.hr/53976>, 20. 03. 2020.
34. Trako Poljak, T. (2011): Percepcija religijskih simbola u hrvatskom društvu: križ, polumjesec i Davidova zvijezda, *Socijalna ekologija*, 20 (2): 147-175. <https://hrcak.srce.hr/70814>, 20. 03. 2020.
35. URL 1. <http://struna.ihjj.hr/naziv/diskurs/25343/> 14.03.2022.
36. URL 2. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909>, 14.03.2022.
37. URL3. <https://web.pdx.edu/~tothm/religion/Definitions.htm#:~:text=Emile%20Durkheim,those%20who%20adhere%20to%20them.%22>, 06.02.2023.
38. URL4. Pravo pripadnika nacionalnih manjina na očitovanje svoje vjere te na osnivanje vjerskih zajednica zajedno s drugim pripadnicima te vjere, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, <https://pravamanjina.gov.hr/pravo-pripadnika-nacionalnih-manjina-na-ocitovanje-svoje-vjere-te-na-osnivanje-vjerskih-zajednica-zajedno-s-drugim-pripadnicima-te-vjere/624>, 17.03.2022.
39. URL 5. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Narodne novine*, 83/02, 73/13, <https://www.zakon.hr/z/284/Zakon-o-pravnom-polo%C5%BEaju-vjerskih-zajednica>, 17.03.2022.

40. URL 6. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26390#poglavlje59483>, 17.03.2022
41. URL 7. Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Istaknute teme, Odgoj i obrazovanje, <https://mzo.gov.hr/odgoj-i-obrazovanje/109>, 05.04.2022.
42. URL 8. <https://www.eurydice.hr/hr/sadrzaj/obrazovanje-u-hrvatskoj/opcenito-o-obrazovanju-u-hrvatskoj/>, 07.04.2022.
43. URL 9. Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_145.html, 04.02.2023.
44. URL 10. Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja, *Narodne novine*, 59/90., 26/93., 27/93., 29/94., 7/96., 59/01., 114/01. i 76/05, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2008_06_63_2129.html, 12.01.2023.
45. URL 11. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62968>, 16.01.2023.
46. URL 12. Hrvatski sabor, Odluka o proglašenju zakona o udžbenicima i drugim obrazovnim materijalima za osnovnu i srednju školu, *Narodne novine*, 011-01/18-01/220, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_12_116_2288.html, 25.01.2023.
47. URL13. <https://zzf.hr/karte/tematske-karte/> 02.03.2023.
48. URL 14. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15088>, 03.03.2023.
49. URL15. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Odluka o nastavnom planu i programu za osnovnu školu, *Narodne novine*, 59/90., 26/93., 27/93., 29/94., 7/96., 59/01., 14/01. i 76/05, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_09_102_2319.html, 03.03.2023
50. URL16. https://dzs.gov.hr/UserDocsImages/Press%20Corner/Prezentacije/Popis%202021_kona%C4%8Dni%20rezultati.pdf 26.03.2023.

1 Popis tablica i slika

Tab. 1 Popis analiziranih udžbenika nastavnog predmeta geografije za osnovne škole u Republici Hrvatskoj.....	3
Tab. 2 Religijski sastav stanovništva Republike Hrvatske u razdoblju 1991.-2021.	11
Tab. 3 Odgojno-obrazovni ishodi - pitanje religije	15
Tab. 4 Slikovni prikazi religijskog sadržaja u udžbenicima geografije za osnovne škole (Alfa)	20
Tab. 5 Slikovni prikazi religijskog sadržaja u udžbenicima geografije za osnovne škole (Školska knjiga).....	22
Tab. 6 Prikaz religijskih elemenata na fotografijama u udžbenicima geografije (Alfa)	24
Tab. 7 Prikaz religijskih elemenata na fotografijama u udžbenicima geografije (Školska knjiga).....	26
Tab. 8 Broj pojavljivanja fotografija u religijskom kontekstu po razredima	27
Tab. 9 Tekstualni prikazi religijskih elemenata u udžbenicima geografije (Alfa).....	28
Tab. 10 Tekstualni prikazi religijskih elemenata u udžbenicima geografije (Školska knjiga)	29
Tab. 11 Tekstualni prikazi religijskih elemenata u ne religijskom kontekstu u udžbenicima .	30
Sl. 1 Koncepti u Geografiji	14
Sl. 2 Rasprostranjenost najvećih religija u svijetu	20
Sl. 3 Panoramski prikaz Lisabona	21
Sl. 4 Države prema najzastupljenijim vjerama.....	22
Sl. 5 Vjerska struktura stanovništva Hrvatske 2011. godine.....	23
Sl. 6 Panoramski prikaz Budimpešte.....	23
Sl. 7 Zastupljenost slikovnih prikaza prema religijskom/ne religijskom kontekstu u analiziranim udžbenicima.....	24
Sl. 8 Hram svetog Save u Beogradu.....	25
Sl. 9 Srednjovjekovni nadgrobni spomenik, stećak	25
Sl. 10 Meka	26
Sl. 11 Simboli križa, polumjeseca i zvijezde.....	27
Sl. 12 Zastupljenost tekstualnih prikaza u religijskom kontekstu (Alfa)	30
Sl. 13 Zastupljenost tekstualnih prikaza u religijskom kontekstu (Školska knjiga).....	31

2 Sažetak

Objekt istraživanja su elementi religijskog identiteta u udžbenicima geografije koji se koriste u osnovnim školama, a izrađeni su nakon donošenja novog kurikuluma za nastavni predmet geografije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj 2019. godine. Cilj rada je identificirati te kvantitativno i kvalitativno analizirati elemente religijskog identiteta koji se smatra dijelom kulturnog identiteta stanovništva i kao takvog kontekstualizirati njegovu važnost u kreiranju nacionalnih identiteta i ulogu nastavnog predmeta geografije u istome. U prvom dijelu rada, proučavanjem dostupne literature daje se prikaz definicije i glavnih značajki koncepta identiteta te njegova involviranost u raznim aspektima svakodnevnog života ljudi obzirom da je identitet je proces u kojem dolazi do stalne konstrukcije i dekonstrukcije značenja u ovisnosti o društvenim odnosima iz čega proizlazi stvaranje osjećaja pripadnosti određenoj zajednici. Posebna pozornost posvećena je i pitanju religije prilikom čega se nastojalo prikazati kako je upravo religija kao element povezivanja i stvaranja osjećaja pripadnosti dio svakodnevnog života ljudi od njegovih začetaka. Nadalje, pozornost je još posvećena i prikazu poimanja religije u kontekstu države na primjeru Republike Hrvatske. U drugom dijelu uslijedila je analiza osam udžbenika geografije za osnovne škole. Prilikom analize udžbenika pozornost je ponajprije bila usmjerena na identificiranje i analizu elemenata koji se generalno ili specifično referiraju na neki aspekt religioznosti i ne religioznosti stanovništva, a potom i njihovu klasifikaciju. Dobiveni rezultati interpretirani su i predočeni u obliku grafičkih prikaza te su korišteni za daljnje analiziranje načina reprezentacije religijskih elemenata u udžbenicima geografije, a posredno i samu ulogu geografije kao nastavnog predmeta u kreiranju nacionalnih identiteta. Analizom dobivenih rezultata utvrđeno je kako najveći broj elemenata religijskog identiteta ne pripada kartografskim prikazima već da je najveći broj religijskih elemenata zastupljen kroz slikovne prikaze i tekstualna objašnjenja. Shodno tome, analizom je utvrđeno i kako se religijske reference ne pojavljuju isključivo unutar nastavnih jedinica o strukturama stanovništva niti isključivo u diskursu religije. Također utvrđeno je i kako unutar udžbenika geografije su brojnije religijske reference koje su usmjerene na kršćanstvo. Naposljetku ostaje otvoreno pitanje promjena u poimanju važnosti i utjecaja religije u svakodnevnom životu ljudi obzirom da je posljednji popis stanovništva (2021. godina) u Republici Hrvatskoj pokazao da je došlo do smanjenja broja onih koji izjašnjavaju svoju konfesionalnu pripadnost što ukazuje kako ponovno dolazi period smanjenog utjecaja religijskih vrijednosti.

3 Summary

The paper was created based on the analysis of the geography textbooks for elementary schools created according to the decision on the adoption of the new curriculum for teaching geography in elementary and high schools in the Republic of Croatia. Curriculum was accepted on January 22, 2019. The aim of the paper is to identify and quantitatively and qualitatively analyse the elements of religious identity, which is considered as a part of the cultural identity of the population, and as such to contextualize its importance in the creation of national identities and the role of the teaching geography. The definition and main features of the concept of identity and its involvement in various aspects of people's daily life are presented in the first part of the paper, by studying the available literature. Identity is a process that includes constant construction and deconstruction of meaning in dependence on social relations which creates feeling of belonging to a certain community. Special attention was paid to the issue of religion during which an effort was made to indicate how exactly religion, as an element of connection and creating a sense of belonging, has been a part of people's everyday life since its beginnings. Furthermore, attention is also devoted to the presentation of the concept of religion in the context of the state on the example of the Republic of Croatia. In the second part, there was an analysis of eight geography textbooks for primary schools. During the analysis of the textbooks attention was primarily focused on identifying and analysing elements that generally or specifically refer to some aspect of religiosity and irreligiosity of population and their classification. The obtained results were interpreted and presented in the form of graphical display and were used for further analysis of representation of religious elements in geography textbooks, and indirectly the role of geography as a subject in the creation of national identities. The analysis of the obtained results determined that the largest number of elements of religious identity do not belong to cartographic materials, however the largest number of religious elements are represented through visual materials and textual explanations. The analysis also determined that religious references do not appear exclusively within teaching units on population structures, nor exclusively in the discourse of religion. It was also established that within geography textbooks there are more religious references aimed at Christianity. Considering that the last population census (year 2021) in the Republic of Croatia has shown that there was a reduced number of those who declare their confessional affiliation, which indicates that the period of reduced influence is coming again across religious values the question of changes in understanding the importance and influence of religion in people's daily lives remains open.